

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

71.64 Jylland Gorm Benzons Bindingsværk i Mellemland

Bindings-
værk i
Mellemland

Det Benzonske Forlag

Danskernes Historie Online
Danske Ordsforfatters Bibliotek

Gorm Benzon

Bindings-
værk i
Mellemjylland

Det Benzonske Forlag

Copyright © Det Benzonske Forlag
Tekst: Gorm Benzon
Fotos: Stig Benzon
Tryk: Aalborg Stiftsbogtrykkeri 1985

ISBN 87-88850-08-0

*Omslagsbillede:
Stuehus fra slutningen af 1700-årene i Hem.*

Forord

Da bogen »Gammelt dansk bindingsværk« var under udarbejdelse, stod det hurtigt klart, at stoffet i virkeligheden var alt for omfattende til at kunne rummes i een bog af bygnings-seriens normale omfang. Vi måtte udvide til 200 sider, og endda resterede en mængde materiale. Kreditforeningen Danmark var mest stemt for, at dette materiale samledes i en lille serie på fem egnsbøger, hvori landsdelenes bindingsværkstyper omtales.

Opgaven har ingenlunde været let, fordi man er i den situation, at nogle landsdele stadig er ret vel forsynede med bindingsværkshuse, medens andre, hvor sådanne bygninger forhen var praktisk talt enerådende, nu er stort set uden bindingsværk.

Det kan skyldes, at der i den pågældende egn har været mangel på egnet tømmer, så der simpelthen ikke har kunnet bygges solidt nok til, at husene har kunnet stå i århundreder. Andre steder er vejrliget så barskt, at selv det stovteste tømmer måtte gå til.

Da det derfor i slutningen af 1700-årene og i forrige århundrede blev muligt at bygge i grundmur, fordi teglstenene blev billigere, eller fordi man endog kunne brænde dem selv, byggedes der følgelig i grundmur i stedet for i bindingsværk. Teglstensmuren er nemlig langt lettere at vedligeholde end den mere »levende« bindingsværksmur.

At bindingsværket i nogle egne så at sige er forsvundet, betyder imidlertid ikke, at det dér var mindre spændende,

– ofte tvært imod: Mangelen på materialer medførte, at der måtte lægges særlig megen opfindsomhed for dagen, hvis man alligevel skulle skaffe sig tag over hovedet, og det har været en kamp for mennesker i de barske egne at lempe deres boliger efter vejrforholdene, så man kunne vinde en anelse læ og varme og måske spare en smule vedligeholdelse.

Indtil renæssancen var byggeskikken rundt om i landet stort set den samme, for der var træ nok at tage af, og landet er trods alt ikke større end at bygningskulturen har været ret ensartet. I renæssancens senere del begyndte mangel på tømmer imidlertid for alvor at gøre sig gældende i nogle egne, hvor der tidligere havde stået skov, og det, at man nu måtte til at spare meget på tømmeret i sådanne områder, medens man andre steder fortsat kunne tillade sig at rutte med det, satte gang i udviklingen af egns-bindingsværk.

Nogle hustyper er i dag helt forsvundne: De var så simple, at selv de fattigste af nyere tiders mennesker ikke fandt dem egnede til bolig. I begyndelsen af dette århundrede blev de sidste eksemplarer revet ned eller styrtede sammen af sig selv. Takket være illustrationsmateriale fra ældre bøger kan vi dog vide, hvordan sådanne boliger har taget sig ud.

På frilandsmuseerne er en del gamle, nu ellers forsvundne hustyper bevaret, og dér kan vi da heldigvis endnu stifte bekendtskab med dem, men det er

trods alt dog de bedre eksemplarer, der hér har overlevet. Det simpleste, der kan opvises er landhåndværkeres og småbønders huse.

Mekanisering og rationalisering af landbruget har medført, at selv den mest velbevarede »aktive« gård i dag fremtræder anderledes, end den gjorde det for 100 år siden. Selvom man måske har opretholdt det ydre skin, har den indvendigt måttet tilpasses nutidens krav, og selv hvor man er meget pillen med vedligeholdelsen, har denne – i hvert fald for praktisk talt alle større gårdes vedkommende – måttet forenkles betydeligt, fordi der ikke længere er et folkehold til at tage sig af de tidskrævende vedligeholdelsesarbejder.

Noget, som det er gået særdeles hårdt ud over, er tagene: Det er dyrt at lægge og vedligeholde stråtage, og man kommer ikke uden om, at de er ret brandfarlige. Det er også rasende dyrt at lægge et stort tegltag, og derfor har mange gamle bindingsværksgårde nu moderne pladetag. De tætter godt, men de pynker ikke. Man må håbe, at det dels lykkes at udvikle endnu bedre brandsikringsmetoder end de eksisterende og at det dels gøres økonomisk muligt for ejere af gamle bindingsværksgårde at bibeholde eller få oplagt det rette tag.

Bindingsværket har altid været en levende byggeform, som gennem århundreder har kunnet tilpasses menneskers behov. – Og det kan det vel fortsat, måske endda ofte bedre end nogen anden bygningsform. Det er utrolig elastisk både over for vind og vejr og omformningsbehov. Der er sejt sammenhæng i det, og den fører ikke blot fra bygningsled til bygningsled, men også fra tid til tid og forbinder vore forfædres kultur med vor egen.

Tidligere i århundredet blev det ustandselig understreget, at bindingsværket var en gammeldags og ufuldkommen byggeskik, som naturligvis måtte pakke sig, når nye, mere effektive metoder og materialer til opførelse af huse kom ind i billedet. Takket være denne indstilling blev hovedparten af vore byer raseret for næsten alt, hvad der var at byde på af bindingsværkshuse, og en lang række af vore herregårde fik pragtfulde hovedbygninger i bindingsværk erstattet af nye i grundmur og undertiden med rig anvendelse af cementornamentik. Samme skæbne delte siden hovedparten af vore fortræffelige præstegårde.

Noget kunne dog tyde på, at bindingsværket vil vende tilbage, for en del mennesker er kommet til den opfattelse, at bindingsværk er det smukkeste byggeri, vi kan opvise. Da et godt hus i Ringe således for nogle år siden måtte fjernes for at give plads til et parkeringsanlæg, blev det ikke blot revet ned, sådan som det forhen var almindeligt, nej, det blev sandelig omhyggeligt opmålt, pillet fra hinanden og ført til Faaborg, hvor det samledes igen og indrettedes til moderne beboelse. Dette eksempel vil antagelig danne skole, om der ellers skabes økonomiske muligheder derfor.

Man kan udmærket bygge nyt i bindingsværk, og det kan gøres smukt. Jeg forestiller mig således, at man fremover vil søge at retablere facaderækker, hvori hovedmassen endnu er bindingsværk, men hvor enkelte huse har måttet vige for nyere bebyggelse, ved at man river de nyere huse ned og opfører bindingsværkshuse i den gamle stil. Dette vil være en langt lykkeligere løsning end de betonkonstruktioner, som man flere

steder både herhjemme og i udlandet har forsøgt sig med ved restaurering af gamle kvarterer. Mange gange véd man endda udmærket, hvordan de forsvundne bindingsværkshuse har set ud. Nedrivningerne fandt jo ofte sted efter at fotografiet var opfundet, og det behøver ikke at blive til potemkinkulisser, fordi man genbygger efter gammel tradition og gamle forbilleder.

Vi har valgt at kalde dette område for »Mellemjylland«, fordi man ved Midtjylland gerne forstår det centrale område omkring den jyske højderyg med de gamle hedeegne.

Det må siges, at såvel Midt-, som Vestjylland i dag er sørgeligt fattige på bindingsværk, og selvom det aldrig var synderligt rigt, var det både afvekslende og malerisk samt præget af en masse originale konstruktioner, fordi man i så udpræget grad måtte hjælpe sig med de for hånden værende, måske ikke altid lige velegnede materialer. Østjyderne er fortsat ganske godt hjulpede, og med nutidens interesse for gammel kultur, vil hovedparten af det bestående nok

blive bevaret smukt og godt, – hvis da økonomien fremover vil tillade det.

I hovedbogen »Gammelt dansk bindingsværk«, er bybindingsværket, herregårde, præstegårde og specielle bindingsværkshuse behandlet, – man kan sige, at det er de mindst egns-typiske. Bøndernes huse er mere generelt gennemgået. I egnsbøgerne er hovedvægten lagt på bønderbygningerne.

»Bindingsværk i Mellemjylland« viser bindingsværkshuse fra området mellem Kongeå-linjen og Limfjorden til Hjarbæk fjord samt en linje over til Randers fjord og herfra ud til Kattegat. Øerne Samsø, Tunø og Endelave er også medtaget i denne bog. Det vil være en fordel at sammenholde teksten med »Gammelt dansk bindingsværk«. Specialudtryk vil man kunne finde i »Danske bygningsudtryk«.

En hjertelig tak til Kreditforeningen Danmark, som har muliggjort udsendelsen af dette materiale, til købstadsmuseet »Den gamle By« i Aarhus, Fredericia Museum, Herning Museum, fri-landsmuseet »Hjerl Hede« og Ringkøbing Museum.

Gorm Benzon

Bindingsværk i Mellemjylland

Bindingsværket i det mellemjydske område, som vi her skal beskæftige os med, hører til landets mest afvekslende. I øst træffer vi på noget af det rigere, vi har, mod vest på det fattigste, vel at mærke når talen er om landbindingsværk. På herregårdene og i byerne kan der også i Vestjylland opvises forholdsvis yppigt bindingsværk med anvendelse af kraftigt tømmer.

Jeg har valgt i nogen grad at lade Limfjorden danne det beskrevne områdes nordlige afgrænsning, dog således at der trækkes en linje mellem Randers fjord og Hjarbæk fjord, og at områderne oven for denne – Ommersyssel og Himmerland – behandles i hæftet om det nordlige Jylland. Mod syd udgør Kolding-Kongea-linjen grænsen, og Ribe føjes i vor forbindelse til det slesvigske.

I østegnene er der stadig bevaret mange huse og en del gårde af bindingsværk, selvom der ofte er ændret noget ved dem i nyere tid, og de gamle stråtage ikke sjældent er blevet udskiftet med moderne pladetaage – noget der ikke just klæder bygningerne.

Mere kritisk er situationen dog, når vi går vestover. Der er bindingsværk inden for de sidste 100 år blevet uhyre sjældent, selvom det før den tid var lige så udbredt som i Østjylland.

Denne udvikling er sådan set forståelig nok: Vestjylland og Midtjylland har et langt barskere vejrlig end Østjylland, og vestenvinden har sendt slagregn og fygesand ind mod husmurene og har

nedslidt både tømmer, klining eller fugning. Man har på de gamle vest-, og midtjydske gårde kunnet følge, hvordan bindingsværket lidt efter lidt er bukket under i kampen mod naturens kræfter: Først er vestmurene blevet så dårlige, at de har måttet repareres, og da man i forrige århundrede enten selv kunne brænde teglsten eller købe dem for en skikkelig penge, lagde man måske ud med at omsætte lerklining i tavlene med teglsten, hvorpå det i regelen siden endte med, at bindingsværket erstattedes med ren grundmur.

Derefter måtte sydmure holde for: Her bagte solen og udtørrede tømmeret, så det revnede og blev åbnet for insektangreb, indtrængende fugt og

Et kig ind til det rige østjydske bindingsværk: Den fornemme præstegård i Harlev nær Aarhus.

Der er ikke meget bindingsværk tilbage i Nymindegab, for man havde ikke ret meget tømmer at sætte i det, og det, man havde, var sjældent særlig velegnet, det blev kun undtagelsesvis til egetræ, det almindeligste var fyr og af beskedne dimensioner. Der sattes ikke løsholter i, og der var ikke fodlømmer. Det eneste, der stabiliserer en smule mod vindpresset er det beskedne skråbånd – swarbånd i det øvre hjørne. Gavlens bræddebeklædning og kragtræerne er ikke noget, der oprindeligt hører huset til.

dermed råd og svamp. Mure som vendte mod øst og nord holdt gerne længst, hvis ikke særlige forhold gjorde sig gældende.

Det kunne imidlertid være vanskeligt at få bindingsværksmur og grundmur til at arbejde ordentligt sammen under sådanne betingelser, fordi bindingsværk er langt smidigere og derfor giver mere efter end grundmur. Hertil kom, at folk nok syntes, det så lidt sølle ud med et hus, der var så uensartet sammensat. Efterhånden som velstanden derfor bredte sig, måtte gårdenes sidste bindingsværksmure således gerne falde, og i stedet kom der til at stå huse af ren grundmur, – vel knapt så maleriske, men væsentligt mere solide.

At skaffe ordentligt tømmer kunne i Vest-, og Midtjylland være ikke så lidt af et problem: Skovene, som engang havde strakt sig over vældige strækninger i området, var stortset forsvundet for århundreder tilbage, så man var i vidt omfang henvist til at hente træ fra de mere skovrige østlige egne eller at importere det fra udlandet.

Var det så heldigt, at stedet, hvor tømmeret skulle bruges, lå nær kysten, kunne det med fordel sejles dertil, og var det ved en af de sejlbare vestjydske åer, lod det sig gøre at omlade det i fladbundede pramme, som så blev trukket af heste eller pramdragere, der gik langs åbredden.

Hvor sådanne muligheder imidlertid

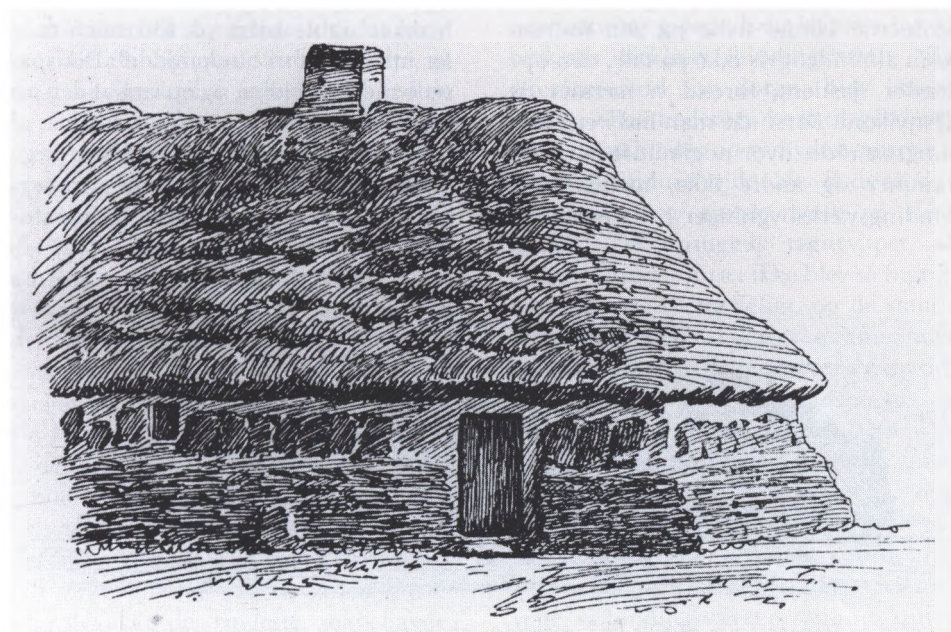
ikke var til stede, blev tømmeret majsommeligt transporteret med små studetrukne kærre, og da der hverken var ordentlige veje eller broer over vandløbene, – kun vadesteder, var det også kun beskedne mængder, som det på den måde var muligt at bringe frem. Derfor var det alene det mest nødvendige tømmer, der sattes i sådant byggeri, og ydermere holdtes det gerne i beskedne dimensioner.

For dem, der boede langs selve vestkysten, var der godtnok gerne tømmer at hente, for der strandede i gamle dage hvert år en del sejlskibe på de forræderiske revler. Skibsmaster kunne udmærket fungere som stolper eller suler i et hus, medens bjælkerne, der bar dæksplankerne lod sig anvende som lofts-bjælker og plankerne som loftsbrædder

eller gulve. Spantestykker var udmærkede som skråbånd og kopbånd, hvis de ellers var kraftige nok.

Der var imidlertid det kedelige ved sådant tømmer, at når bølgerne havde hamret løs på et skib, som i en brandstorm var slået til vrage på kysten, kunne træet meget vel have fået nogle brist og skavanker, som måske ikke sås straks, men som først begyndte at gøre sig gældende nogen tid efter, at tømmeret var sat ind i bindingsværket.

Det bedste bygningstræ var eg, og det fandt man langt fra altid i de ønskelige dimensioner i vrage. Så måtte man i stedet tage til takke med andre træsorter, som f.eks. forskellige slags nåletræ. Disse kan dog være slemme til at skrumppe og sprække, og i en ydervæg holder de ikke altid så længe. Følgelig hørte det

Gammel tegning, som viser en gård fra Herning-egnen med vinterklædte vægge. Som man ser, er tørvne stablede skråt op, så de ligger fast, og for oven er nogle tørv stillet på højkant.

ikke til sjældenhederne, at der måtte udskiftes tømmer i ydervæggene på vestjydske huse, og disse idelige flikkerier, der ofte førte mere med sig, kunne folk nok gå hen og blive en smule trætte af i det lange løb.

Oprindeligt havde man i Vestjylland som alle andre steder i landet jordgravet stolperne for at få dem til at stå ordentligt fast. Det var sagtens i den mere skov-rigelige tid. Senere stillede man blot stolperne oven på jorden uden noget særligt underlag, og det gik måske ret godt i en del tilfælde, fordi man fortrinsvis lagde husene lidt til vejrs, så regnvand m.m. kunne løbe fra. Hertil kom, at jorden de fleste steder var så sandet, at væden hurtigt sivede ned i grunden.

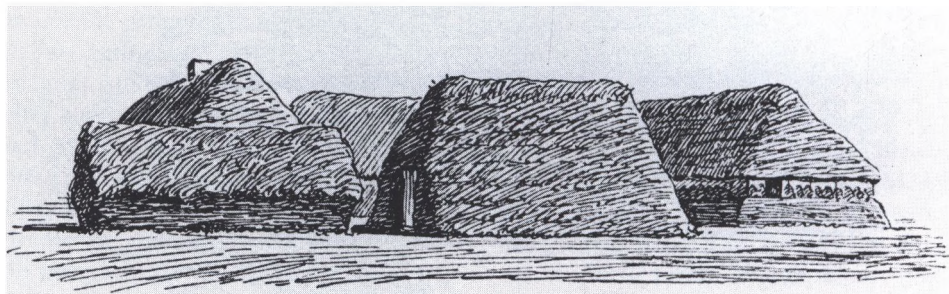
Efterhånden fandt man dog ud af, at det blev endnu bedre, hvis der lagdes nogle store syldsten på jorden, som stolperne kunne hvile på. En fodrem kom almindeligvis ikke på tale, den optræder sjældent, førend vi nærmer os Østjylland. Først når man ind i et blandingsområde, hvor nogle huse har fodtømmer og andre ikke, medens alle bindingsværksbygninger i det egentlige

Østjylland op til omkring Randers, har fodtømmer. Det samme er tilfældet på det sydlige Djursland, medens det nordlige Djursland hører til blandingsområdet.

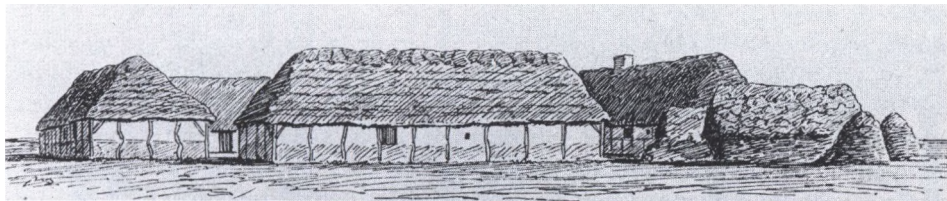
Som et led i besparelserne undlod man ofte i Vestjylland at sætte løsholter i bindingsværket, således at stolperne alene holdtes sammen af de gennem-tappede loftsbjælker og tagremmen. Det var ikke for megen stabilisering, så derfor kunne det meget vel hænde, at en stolpe skred ned fra en syldsten, så et stykke af muren måtte sættes om.

Alt i alt havde bindingsværket ikke de bedste kår ved Vestkysten, for ler var også mange steder en mangelvare, hvorfor man måtte afstå fra almindelige klinede tavl. Derimod var der på visse strandstrækninger en mængde sten at finde, som var slebet flade af bølgeslag og sandfygning, og dem kunne man udmærket stable oven på hinanden med ler imellem som bindemiddel. Det sparede meget på leret, og en væg af den art blev ikke nær så hurtigt udvasket af regnvand som en almindelig klined væg.

Naturligvis kunne man ikke gøre regning på at finde strandstenene lige sto-

En gård på Herning-egnen adskilte sig i vintertiden ikke meget fra det omgivende landskab. Murene var dækkede af tørv til op på midten, og udhusene var spændhuse, – tage på jorden – med lyngtækning. – Gammel tegning.

Om sommeren, når tørvenerne var fjernet, kunne man bedre få indtryk af gården og se det fattige, knortede tømmer. Tavlene var kun hvidtede for oven, det lønnede sig ikke at bruge hvidtealk og ulejlighed på de nedre tavler – eller den underste halvdel af sagene, der jo alligevel var tildækkede med tørv den ene halvdel af året.

re, så en skiftegang på samme måde som den manifesterer sig i murværk af egale brændte teglsten, kom ikke på tale. Alligevel kunne ferme folk nok få murværket til at tage sig ganske net ud, og netop stenenes indbyrdes forskelligheder medførte – når der muredes med omhu – at væggene fik større styrke.

De mange forskellige nuancer, som strandsten har, kunne få sådanne vægge til at virke helt spraglede, og det brød nu ikke alle sig om, så det hændte, at væggene fik en gang kalk eller libi, så de fremtrådte hvide, og så stenenes strukturer under kalken afbrudt af stolperne kom til at udgøre murens pry.

Længere inde i det midtjydske, hvor der ejheller var flade strandsten at finde, udviste man en ganske særlig opfindsomhed: I moserne skar man tørv af den slags, der kaldes klyner, de er gennemtrukne af rødder og trævler af forskellig art og smuldrer derfor ikke let. De kunne tildannes, så de lignede de nydeligste mursten, og når de var passende tørre, udmuredes bindingsværkets tavler med dem. Som »mørtel« blev der brugt kogødnings rørt ud i vand.

I virkeligheden var en sådan klynvæg slet ikke det ringeste, man havde, for den var ret solid, og de porøse tørv bød på en fortrinlig isolation. Selvføl-

gelig betragtedes den slags bindingsværk ikke just som fornemt byggeri, og der er næppe bevaret sådant »murværk«, det er endt som brændsel. Indendøre var skillerummene i slige huse gerne lerklinede, hvilket kunne tyde på, at det ikke alene var mangel på ler, der førte til denne byggeskik, men snarere at tørv var bedre til ydermure.

Forholdet var da også, at man i vid udstrækning gjorde brug af tørv for at beskytte lerklinet bindingsværk: Når efteråret stod for døren, blev læs af mose-, eller hedetørv kørt til gårdene, hvor de stabledes op ved ydervæggene – gerne til vindueshøjde. Her lå de så vinteren lang og gjorde nytte på flere måder: De opsugede tagdruppet, så grunden under huset ikke blev så fugtig. De isolerede fortræffeligt, og de standsede slagregnen, så den ikke ramte ind i de lerklinede vægge og vaskede dem ud. Over vindueshøjde tog tagskægget så meget af for slagregnen, at de fleste ikke fandt det påkrævet at stable tørv, men nogle steder fik vestvendte vægge dog tørv helt op til tagskægget.

Om foråret, når de værste jævndøgnstorme var vel overstået, fjernedes tørvenerne, så bindingsværkets tømmer kunne få luft. Blev tørvenerne liggende for længe, kunne de nemlig sætte råd i træet. De

småskader, som altid var opstået i kliningen i vinterens løb, blev nu udbedret, og en hvidtning af tavlene kunne måske komme i betragtning. Det var imidlertid – som vi siden skal se – ikke så ligetil endda med en hvidtning, for i vestegnene kunne kalk være vanskelig at skaffe. Nogle steder, hvor man havde løsholter i væggene, nøjedes man med at kalke de øverste tavler hvide, fordi de skulle ses hele året. Undertavlene, som kun var synlige i sommerhalvåret, nøjedes man med at efterkline og glatte, så de så pæne ud. Endelig var der steder, hvor man helt sprang hvidteprocessen over.

Hvis det nu var mosetørv, der var blevet brugt, lagde man dem over i tørveladen – gerne et spændhus (se s. 23) – hvor man så hentede af dem til fyring på ildstedet, og disse gennemregnede, gennemluftede tørv var langt bedre brændsel end almindelige tørrede og stakkede mosetørv, hvilket ganske enkelt skyldtes, at de var mere porøse, så der kom mere ilt til forbrændingen.

Var det hedetørv – overfladetørv – valgte man gerne at gøde med dem, og det skete på den måde, at de først blev lagt ud i grebningen bag køerne i stalden, hvor de blev godt gennemtrukne med ajle og gødning. Derfra kørtes de ud på markerne, hvor de efterhånden smuldrede og var med til at danne en smule muld.

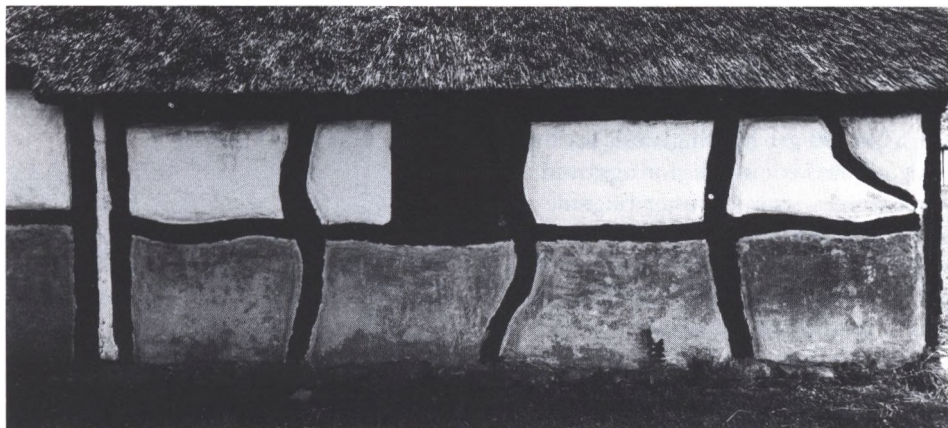
Gamle Jens ved Aulum, som jeg kendte, da jeg var en stor dreng, fortalte mig engang, at han i sine yngre dage ofte havde været med til at tørveklæde huse om efteråret og pille tørvene væk igen om foråret. Det sidstnævnte arbejde skulle man være noget forsigtig med, for det hændte nemlig ikke sjældent, at nogle bakkeål – hugorme – havde valgt

at gøre sig det lidt behageligt for vinteren i de tykke tørveklædninger. Han havde selv fundet enkelte, men hørt om et sted på egnen, hvor der var dukket et nøgle på halvhundrede orme frem.

Var der nu nogle gæve sprækker i kliningen, risikerede man også, at reptilerne fandt vejen helt ind i huset, og hvert eneste år hørte man om folk, der – når sengehalmen om foråret blev båret ud for at blive brændt – opdagede, at de vinteren lang havde delt leje med en eller flere hugorme. Disse måtte uvægerligt være blevet vakt til død hver nat, når der blev varmt i sengen, men mærkeligt nok kender man vist ingen eksempler på, at de har bidt deres værtsfolk. – Taknemmelighed er en god ting.

Egepurrene er ældgamle krat med knortede, vindblæste træer af beskeden vækst. Det er klart, at det var beskedent, hvad de kunne yde til bindingsværkslømmer, – men stærkt var det. Rold skov.

Udhus fra de midtjyske hedeegne på Herning Museum. Man ser, hvor utrolig knortet tømmeret i væggene er. Ikke alene løsholterne, men også stolperne vrider og vender sig. Kun hjørnestolperne er nogenlunde rette. Tavlene, som ofte har måttet klines om, bugner ud over tømmeret, og kun de øvre tavl er hvidtede, de nedre står i lerets egen farve. Tømmeret er sort afstolpet.

De ekstra »ydermure« af tørv var selvsagt ingen elegant foretelse, og sine steder valgte man i stedet at vase væggene, hvilket vil sige, at man beklædte dem med ris af enebær, pil, pors, lyng eller tagrør, og det sagdes, at en vaset væg nok kunne holde to-tre år, uden at man hverken behøvede at fjerne det pålægtede dæk-materiale eller kline efter.

Det var almindeligt, at man satte stave, støjler, som de flere steder kaldtes, eller spoler, lodret i tavlene og først flettede ris eller halm mellem dem, hvorefter man klinede derpå. Dette var vel også den foretrukne fremgangsmåde i Midt- og Vestjylland, men hvis der manglede såvel fodrem som løsholt, var der ikke meget at gøre støjlerne fast i, og angiveligt skal man på små, fattige steder have klarer sig på en anden manér, nemlig ved at ælte godt med lyngris i leret og så kun opføre så højt et stykke af gangen, at det kunne bære sig, selvom leret var blødt. Først når det var

lædertørt, som det kaldtes, kunne næste stykke føjes til. Man sørgede så altid for, at der stak en god del lyngris op, når man sluttede af med en klining, så bindingen til det næste lag blev god. Hvad man risikerede, hvis tømmeret i huset slog sig, var, at hele tavlet mistede bindingen og væltede ud. For at imødegå sådanne ulykker, kunne der være sat et par raster ned igennem tavlet for at holde sammen på sagerne.

Hvor man brugte den almindelige klining på støjler med fletning, æltedes leret op med små lyngkviste i stedet for med halm, som i Østjylland og på øerne. Det var sejgere og holdt længere, påstod vestjyderne.

Sine steder i Midt-, og Vestjylland havde man ældgamle småskove af egetræer, det var de såkaldte egepur, og f.eks. Stovbæk krat ved gården Store Stovbæk ved Storåen ikke langt fra Aulum, er den dag i dag et typisk eksempel på et sådant pur. Træerne er

små og forkrøblede i væksten og ret tømmer har de på ingen måde kunnet afgive, men når man ikke havde andet, måtte man tage til takke med, hvad der var at få. Meget bindingsværk fra disse egne udmærkede sig derfor også ved, at såvel stolper som løsholter bugtede sig afsted som hedens nys omtalte bakkeål. Hjørnestolper og tagrem måtte dog helst være nogenlunde rette, for at holde lidt samling på tropperne.

Det var ikke fordi de bugtede forløb i tømmeret nødvendigvis svækkede konstruktionerne. Tvært imod var tømmer, som var groet under så umilde kår, ofte overmåde sejt og bestandigt. Når alligevel næsten alle sådanne huse er forsvundet, og der kun er enkelte at se på frilandsmuseer, er det simpelthen fordi folk syntes, at de virkede fattige. Derfor var mandefaldet blandt dem stort allerede i forrige århundredes anden halvdel, og vi mistede derved en mængde spændende og særprægede gårde og huse.

Som regel var det stuehuset – salset – som det også kaldtes – der fik det bedste og mest lige tømmer. Det måtte også gerne være nogenlunde ensartet i tykkelsen. Det uregelmæssige kunne bedre få plads i udlængerne.

I gammel tid var det almindeligt, at tømmer genbruges: Fordi et hus blev revet ned eller brændte, var det ikke ensbetydende med, at alt tømmeret var kaput, og det, der kunne genanvendes, blev det også. Ikke mindst i Midt-, og Vestjylland har man haft eksempler på, at tømmer i et hus har været anvendt flere gange før. Den slags fremgår bl.a., når man i stolper finder taphuller, som ikke giver nogen konstruktionsmæssig mening i forbindelse med huset, hvori de nu har fundet plads. Ligeledes kan

Hjørne af gammelt stuehus fra Høgild, nu i Herring Museum. Af stolpehullerne i gavlen kan man se, at tømmeret tidligere har siddet i et andet hus. Det lille skråbånd for oven – swarbond, er karakteristisk for det vestjydske og midtjydske bindingsværk.

gamle tømmeretal, der er suppleret med senere, vise hen til genanvendelse.

Allerede i 1600-årene var det almindeligt, at man i Slesvig og marskegnene selv brændte teglsten, og efterhånden kom skikken også til Vestjylland. Enkelte steder i de sydlige egne tog man fat så tidligt som i slutningen af 1700 tallet, men det var først i forrige århundrede, der for alvor kom gang i produktionen.

Det ler, som man kunne skaffe sig, var ofte klæg fra marsk og eng. Det lå som overfladelag og blev skrællet af om sommeren, hvorefter det kørtes sammen og kastedes op i store bunker. Det

var af stor betydning, at klægen fik godt med frost, så bunkerne fik lov at ligge vinteren over, og hvis vinteren var for mild, måtte man kønt vente et år mere.

Efter at forårsarbejdet med markerne var fra hånden, tog man fat på at ælte den afskrællede klæg godt igennem, hvilket skete ved at lade heste eller stude trampe rundt i den i timevis, så den tilsidst var nedbrudt til en ganske jævn dejg. Dejgen blev nu i træforme strøget til ensartede blokke, som stilledes til tørre. Udendørs kunne de ikke stå, thi enten skinnede solen for meget, så de tørrede for hurtigt og fik sprækker, – eller også regnede det hele tiden, og så ville de slet ikke tørre. Det almindeligste var derfor, at man fandt en gård, hvor man kunne have blokkene stående i laden. På nogle gamle vestjydske gårde har man fundet smalle, vandrette sprækker i murværket næsten nede ved grunden. Det er vindsprækker, og man havde dem med det formål, at de skulle

give luft og dermed tørring til ubrændte tegl.

Efterhånden havde man teglovne mangfoldige steder, og når stenene skulle brændes, måtte det ske ved temperaturer, der hverken var for høje eller for lave. Var temperaturen for lav, fik man sten, der ret snart blev »syge« og smuldrede, blev den for høj, risikerede man, at hele ovnen smeltede sammen. Det kaldte man at »bage kager«, og sådan en »kage« af sammensmeltede teglsten var ikke let at hugge fra hinanden. Der ligger endnu hist og her noget af den slags bagværk i den danske jord.

Ved brændingen skulle man derfor holde øje med, at stenene netop blev gloende, men så heller ikke mere, og man kunne da efter en langsom afkøling hente stenene ud. Leret var ikke særlig rent, og brændingen var sjældent heller særlig jævn, hvilket medførte, at disse specielle teglsten fik forskellige kulører varierende fra lys rød til dyb

På herregården Kaas i Salling har man en 1700-talsfløj med bindingsværk og teglsten, der sikkert er brændt på lokaliteten.

Denne avlsbygning fra Grindsted, har svært tommer, og det fremgår tydeligt, at tavlene er udmurede, det er sket dels med brændte tegl, dels med ubrændte lersten. De nedre tavler har fået en omgang okker, de øvre er hvide. Ofte var det vanskeligt at skaffe hvidtekalk i Midt-, og Vestjylland, man måtte tage til takke med skælkalk, som brændtes af muslingeskaller.

brunviolet – nogle er endda helt sortagtige, og der er ofte sorte spætter i de lysere sten.

Kønnere teglsten findes ikke, og de har tilmed ofte vist sig at være forbløfende robuste. Det var almindelig kendt, at sten, der var brændt af klæg, var langt stærkere end sten brændt af almindeligt og egentlig meget finere ler. Hvor vestenvinden ellers kunne få det meste til at smuldre, holdt klægstenene stand, og mange gange har de overlevet de bygninger, som de først sad i og er blevet brugt igen. Klægsten havde da også en vis handelsværdi og blev ad søvejen »eksporteret« til bl.a. Østjylland.

Lidt ejendommeligt var opmuringen med dem, for vestjyderne var ikke meget for at bruge mørtel. Omkostnin-

gerne ved at skaffe sig det, fandt man åbenbart var for store. I stedet muredes der med ler, der som nævnt let udvaskes. Havde man blot fuget efter med rigtig mørtel var der kanhænde ingen skade sket, men det gjorde man ejheller, og da det ydermere kneb med viljen til at spække murværket hvert forår, kom stenene efterhånden til at fremtræde i særdeles højt relief. Det kunne give bygningerne et noget faldefærdigt præg, uden at der dog egentlig behøvede at være fare på færde.

I begyndelsen brugtes de gode klægsten mest til at sætte i tavlene i bindingsværkshuse, hvor man havde pillet klining ud, eller man udskiftede ubrændte lersten med de brændte. Efterhånden som det viste sig, at de

I Vorbasse findes dette lille, enkle hus med stråtag og magert bindingsværk. Der er dog blevet råd til en gang hvidtning. – Et glimrende eksempel på midtjydsk bindingsværk. Bemærk den meget stejle gavlf, der snarere er en stråklædt gavltrekan end et valmtag.

brændte sten udmærket kunne stå alene uden afstivende tømmer, begyndte man så i stedet at udskifte bindingsværk med grundmur, og da man først kom igang hermed, gik det stærkt. På få årtier forsvandt langt de fleste af egnens bindingsværkshuse, og i tiden fra midten af forrige århundrede udstyredes mange vestjydske bondegårde med nyt grundmuret stuehus i frisisk- holstensk stil og opført af de spættede klægsten.

At skaffe kalk var, som nævnt, også et problem, for de dengang kendte kalkbrud lå alt for langt fra egnene vesterude. Man skaffede sig vel finkalk derfra, men det var i små partier og brugtes

alene til at kalke forsiringer på murværket med. Ellers måtte man klare sig med skælkalk. Man fik dette ved at samle muslingeskaller i hobetal på stranden. Når man havde tilstrækkeligt – og der gik mange til – blev der lagt to rækker tørv på jorden. De lagdes med en lille afstand, så der blev en rende mellem dem, og i denne rende lagdes muslingeskallerne. Uden på de rigtige mosetørv opbyggedes små volde af græstørv. De skulle sørge for, at den varme, der opstod, når mosetørvene antændtes, slog ind og ikke ud.

Antændingen af tørvene skete altid i vindretningen, og bedst var det, når der

blæste en frisk vind. Den fik tørvene til at brænde kvikt, og langsomt åd ilden sig ned gennem de tørverader. Når de var helt udglødede, og der kun lå fin, hvid aske tilbage, kunne resterne af strandskallerne fejes sammen og knuses. De var nu også smukt hvide, stort set udbrændte, som de var, for organisk materiale. Det var disse brændte, pulveriserede skaller, der kaldtes skælkalk, og når den blev læsket, var den på en måde et fortrinligt produkt, således er mørtel fremstillet på basis af velbrændt skælkalk noget af det stærkeste, der kan opdrives, men til kalkning var den knapt så god, fordi den indeholdt ret store mængder salt, og når det kalkede havde fået tilstrækkelig megen fugt i sig, tenderede saltet at krystalisere, hvilket fik kalken til at drysse af.

Noget af dette kunne imødegås, hvis man blandede lige dele vel lagret og tørret kogødning eller pulveriseret fåregødning, kalk og ler sammen til en vælling og førte det på væggene. Det kaldtes libi, og gødningens tilstedeværelse skyldtes, at den var fremragende til at

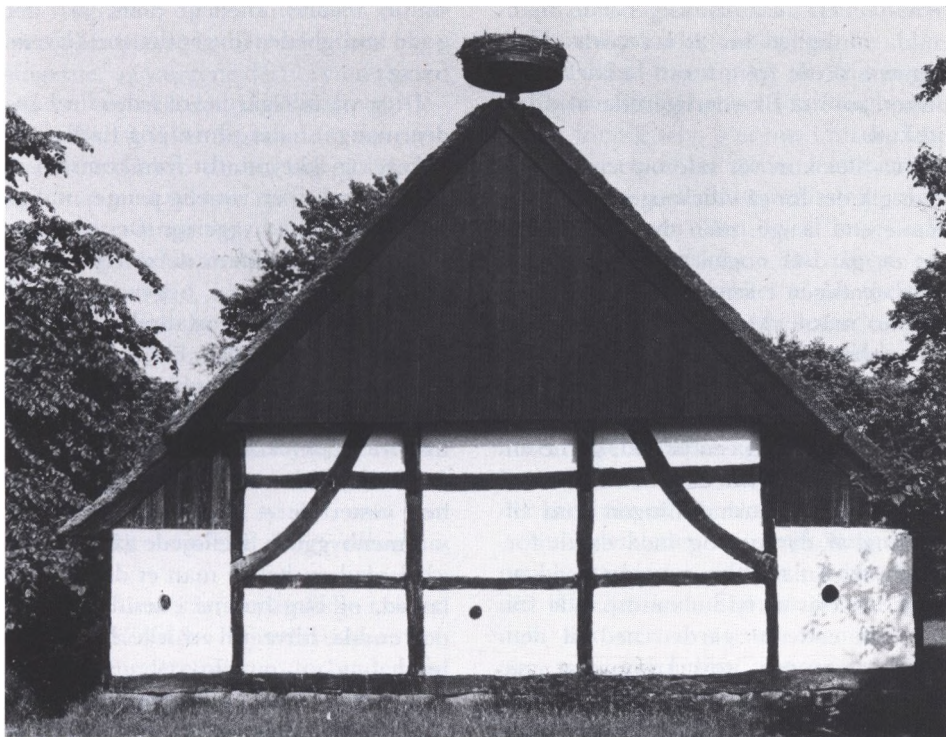

Danmarks muligvis ældste bindingsværkshus findes ved præstegården i Feldballe på Djursland. Det er middelalderligt, – evt. fra 1400-årene, måske endda ældre. Tømmeret er ekstremt tykt.

suge fugt, så krystaliseringen hæmmes mest muligt, medens leret gav blandingen større vedhængskraft. Helt hvidt blev det godtnok ikke, men dog så lyst, at folk mente, de kunne være det bekendt.

Frilandsmuseets Vemb-gård er vistnok den eneste endnu bevarede midtjydske parallelgård. Tagene er typiske blandingstage med halm og lyng. Det lille hus i forgrunden er en smedje. Frilandsmuseet i Sorgenfri.

På den ældgamle Vinkel-gård i Frilandsmuseet på Hjerl hede, ses højremskonstruktionen i virkeligheden ganske tydeligt udvendig på huset. I midten har vi selve højremsafdelingen, som egentlig er et hus i huset. Uden for den ligger de to udskud, som taget er ført ud over. Gavltrekanter er bræddeklædt og båret af knægte, ganske som det ses på huse på Samsø.

Man var i det vestlige Jylland ret nøjeregnende med at bygge husene solret, hvilket vil sige således, at de lå i retningen øst-vest og altså havde de korte gavlfalder mod henholdsvis øst og vest, medens langsiderne vendte mod syd og nord. Det var – så længe man betjente sig af de gamle primitive byggemetoder – vejræssigt en nødvendighed.

De ældste gårde var da også i een lang længe, hvor menneskene gerne boede i den vestlige og dyrene i den østlige ende. Folk, der har prøvet at bebo et frit beliggende gammelt, noget utæt hus,

véd imidlertid, at det i den kolde årstid er næsten umuligt at holde rummene i vestenden blot nogenlunde lune, og med de varmekilder, som vore forfædre rådede over, var det bestemt ikke lettere. Det kunne derfor meget vel ske, at man flyttede beboelsen ned i husmidten, så man fik et laderum med hø og halm eller en stald, hvor dyrene lunede lidt op, mellem sig og den bidende vestenvind og en tilsvarende bastion mod den sjældnere, men heller ikke altid lige behagelige østenvind. Da mange af de helt gamle huse var høj-

rems-, eller udskudshuse, havde man endda mulighed for at lade avls-afdelingerne skyde frem foran beboelsesafsnittet, som så fik yderligere læ af disse udskud.

Hvis der kun var tale om et mindre sted, gik det for så vidt meget godt med denne ene længe, men drejede det sig om en gård af nogen størrelse, kunne udstrækningen i længden blive så stor, at man måtte ud på en hel rejse, når man skulle fra beboelsen ned til dyrene. Dette havde bl.a. ulemper i forbindelse med vandforsyning:

Man havde kun en brønd, gerne en vippebrønd, og fra den hentede man vand til såvel husholdningen som til vanding af dyrene, og med et alt for langstrakt anlæg blev arbejdet med at bære snesevis af fyldte vandspande fra den ene ende af gården ned til den anden, nærmest uoverkommeligt, så vandet har givetvis været en af hovedårsagerne til, at man efterhånden valgte at dele anlægget op i to parallelt placerede huse, der altså hver for sig lå solret, og imellem hvilke den livsnødvendige brønd lå.

Der opnåedes tillige den fordel, at der fra beboelsen var udsyn til stald og lade, så man fra stuen kunne holde sig orienteret om, hvad der foregik derovre – vel mest hvorvidt folkene passede deres arbejde ordentligt, eller om de drev den af og måtte have en påmindelse. Endelig har opdelingen været en fordel i tilfælde af brand: Det var næsten altid omkring beboelsesafdelingens ildsted, en sådan brand opstod, og hvis beboelsesafdelingen lå mod vest og vestenvinden blæste, kan enhver sige sig selv, hvad der skete med et enlænget hus. Det stod næsten aldrig til at redde.

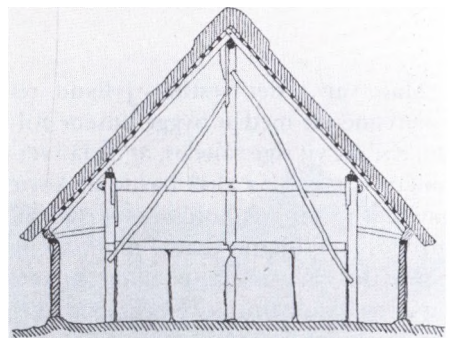
Var der derimod to længer og en

smule afstand imellem dem, var der gode muligheder for, at det ene klarede frisag.

Disse parallelgårde voksede efterhånden mange steder til tre-, og firefløjede anlæg, og ikke mindst fremkomsten af brændt tegl til en rimelig penge, muliggjorde sådanne byggerier. Der blev opført tværfløje mellem de solrette huse, uden at det dog i begyndelsen var almindeligt, at husene direkte var forbundet med hinanden. Fløjene stod frit. De var lave, men tillige undertiden ret brede, og lavest var fløjen mod vest, hvorfra vinden kom.

Efterhånden lærte man – ikke mindst helt vesterude – at sætte pris på den sammenbyggede firefløjede gård, for på gårdspladsen havde man et dejligt lunt læsted, og bag husene i læsiden kunne det endda blive til en lille have eller lund.

I de midtjydske hedeegne var husenes vægge ofte meget lave, så tagskægget nåede ret nær ned mod jorden, og da tagene altid var afvalmede og måske

Et tværsnit af en gård fra Sdr. Nissum sogn. Her har man i midten en søle med pånaglet klav, men ydermere er der en højremkonstruktion med midterskib og udskud. Den slags konstruktioner anvendtes ikke mindst til større lader. Efter tegning af H. Zangenberg fra 1920'erne.

helt lyngtækte, og der ydermere kunne være opkastet et lædige uden om bygningerne, og væggene dertil i vinterhalvåret var tørveklædte, ja, så skilte gården sig faktisk ikke meget ud fra det omgivende landskab. De tog sig på lidt afstand nærmest ud som naturlige forhøjninger, og mange rejsende i 1700-årene og forrige århundrede har beskrevet deres forbavselse, når de i skumringstimen i den mørke årstid nærmede sig, hvad de troede var en høj på heden og pludselig blev klar over, at det var en gård, fordi det røg op fra »højen«.

Forklaringen på de lave vægge var, at det gerne drejede sig om højremshuse, der er opført efter et system, som har været kendt uendelig langt tilbage i tiden:

Inde i huset står to parallelle rækker stolper også kaldet højremsstolper eller ben. I længderetningen forbindes de ved højremme, hvori de er tappet op, og i tværetningen af en eller to bjælker for hvert stolpepar, – en nedenbjælke og en ovenbjælke. Nedenbjælken er med bjælkehoved, der er stukket gennem stolpen. Ovenbjælken hviler på højremmen. Til yderligere stabilisering går der mellem bjælke og stolpe et skråbånd, og der kan ligeledes gå skråbånd eller kobånd mellem stolpe og højrem.

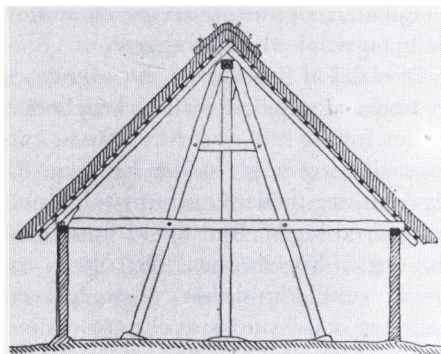
På højremmen hviler spærene eller spænderne fra taget, som således hertil er et almindeligt spærtag. Der er også et hanebånd mellem spærene et passende stykke oppe. Konstruktionen adskiller sig imidlertid fra det almindelige spærtag ved, at der på ydersiden af disse hovedspær er fastnaglet en forlængelse – et såkaldt udskudsspær. Det smalner af i den ende, som går op på hovedspæret, for at der ikke skal komme skarpe knæk

i tagfladen, og det støtter på en almindelig tagrem i udskudsvæggen.

Den del af bygningen, der afgrænses af højremsstolperne, er i virkeligheden et hus for sig selv, – et hus i huset, kan man sige, og nogle steder har man da også sat væg mellem højremsstolperne i længderetningen. Den del af huset kaldes også hovedskibet. De oftest ret smalle rum, som dækkes af det forlængede tag, kaldes udskud eller sideskibe. I almindelige højremshuse er udskudenes bredde gerne mellem 1,20 og 1,70 m., men på meget store højremshuse, – de såkaldte agerumslader, er i hvert fald det ene udskud så bredt, at der kan køre en hestevogn igennem det.

Nu udvikledes højremskonstruktionen herhjemme godtnok i tider, hvor der ikke herskede mangel på tømmer, men når den overlevede længst i de egne, der siden blev vore træfattigste, skyldtes det givetvis, at den åbnede vejen for en væsentlig tømmerbesparelse på længere sigt. Alt tømmeret i højremsafsnittet var nemlig beskyttet mod vejr og vind af udenomsværkerne. Derfor kunne det holde meget længe, og det behøvede ikke at være eg. Tømmeret i udskudsvæggene, der nærmest var at betragte som læskærme, kunne således være både sparsomt og spinkelt. Det skulle ikke bære nogen synderlig vægt, og det kunne uden større vanskeligheder skiftes ud, når det blev for slemt.

De oftest ret lave og brede højremshuse passede fortrinligt til det midt-, og vestjyske. I udskudene kunne der skaffes plads til båse til dyr, og der var mange andre anvendelsesmuligheder. Imidlertid er højremshuse noget dunkle indvendig, fordi ydervæggene er så lave. Derfor valgte man gerne for beboelsesafdelingens vedkommende at udelade

Stritsule fra en gård i Hvidbjerg sogn, tegnet omkring 1920 af H. Zangenberg.

det ene sideskib og lade taget slutte ved højremmen. Det var mestendels på sydsiden af huset, sådant skete. Mod nord lønnede det sig at beholde udskudet, som gav plads til alkover, skabsrum m.m.

Der har været kendt adskillige højremshuse i Midt-, og Vestjylland, men i dag er de fleste af dem desværre forsvundet.

Sulehuse har været almindelige i Salting og i egnene øst for Nissum fjord helt ind til omkring den midtjydske højderyg, men ikke længere mod syd end til en linje trukket tværs over landet fra Ringkøbing fjords nordlige ende.

Suler er høje stolper, der når fra gulv til tagryg. De bærer en række kraftige bjælker, som går gennem huset i hele dets længderetning og hvorpå taget hviler med hele dets vægt. Man kalder dette tømmer for åsbjælken, og betegnelsen er altid ental, selvom der naturligvis er tale om flere bjælker, for så langt et stykke tømmer, at det kunne nå gennem en hel lade, lod sig ikke skaffe.

Man måtte helst sørge for at samle bjælkerne over en sule, så samlingen var godt understøttet, og for at åsbjælken

kunne ligge solidt i lejet, måtte sulen helst have en naturvokset tveje for oven, – en gaffel. Til yderligere befæstelse kunne et par skråbånd – kopbånd – fra sulen gå ud på hver side og være tappet op i åsbjælken.

Sule er et ord, der har samme betydning som søjle, og hvor man havde rigeligt retvokset tømmer på en egn, kunne sulerne naturligvis hentes i skoven. Det havde man imidlertid ikke i de midt-, og vestjydske egne, hvor de jydskesulebygninger i nyere tid har været at finde. Derfor måtte folk betjene sig af indført tømmer, – oftest norsk fyrretræ, men mastetræer fra strandede skibe var ej heller at kimse ad. Disse suler havde dog ingen naturvokset tveje, og så måtte der slås en klods – en klav – på som støtte for åsbjælken.

På åsbjælken hang spærerne fast ved en naturvokset krog eller ved en pløk, der var boret gennem spæret for oven. Med en lille fastdvylet spærfod på siden af spæret støttede det for nedens ganske let på husets tagrem, men selve spærenden hang frit uden for. På spærerne var selve taget bygget op.

Sulernes støttesystem på forskellige måder med tværgående tømmer fra væg til væg. Man skulle tro, at det var en skrøbelig konstruktion, men det var det ingenlunde. Den var både elastisk og stabil, og selv et højt og stejlt sulebåret tag kunne stå for et vældigt vindpres.

På Fyn havde man alene enkelte suler, hvorimod jyderne var mere alsidige på området og ofte tillige betjente sig af stritsulere, hvilket vil sige to skrævende suler, der saksede for oven, så der blev et hak til at lægge åsbjælken i. Et stykke nede stivedes konstruktionen af med et tværgående bånd, så det hele kom til at minde om et A.

Tre små spændhuse fra den jyske vestkyst, nu på Frilandsmuseet i Sorgenfri. De har været brugt som sommerbeboelser af fiskere og sildepiger, de har ildsted med græstørveskorsten og bræddeklædt endevæg.

Huse alene med stritsuler har man vistnok ikke kendt. Der var altid en enkeltsule, højsule, for hver stritsule. Frilandsmuseet i Sorgenfri har en gård fra Salling med stritsuler. Desværre ligger den i »mølpose« og venter på at blive genrejst.

Især ved meget store ladebygninger var det dog ikke alle, der fandt, at en sulekonstruktion alene var betryggende, og så gjorde man gerne det, at sulekonstruktion og højremkonstruktion kombineredes. Det skete bl.a. på hedegården Store Stovbæk ved Aulum. Her deltes enkeltsuler og stritsuler om at bære den åsbjælke, som højremshuse ellers normalt ikke har, og spærene støttede på højremmen, som i dette tilfælde sad særlig højt til vejrs, hvorfor der også blev plads til et par meget store udskud. På den måde skaffede man sig en lade, der var stor nok til at kunne rumme gårdens vældige høavling fra Storå engene. Desværre nedbrændte denne spændende bygning, som var Hardsystems sidste sulehus, i 1927, men der findes fotos af den.

Stovbæk-ladens diametrale modsæt-

ning var spændhusene også kaldet knæhuse. I virkeligheden var de intet andet end et tag, der var stillet på jorden som et telt. Der kunne i visse tilfælde være en ganske lav græstørvmur under taget, men det hørte til undtagelserne.

Spændhusene er ikke uinteressante: De kom efter alt at dømme til at danne forbillede for et af efterkrigstidens mest populære typehuse, og grunden til den store udbredelse, de opnåede er, at det er billigst at bygge tag.

Set med de gamle vest-, og midtjydys øjne var den væsentligste fordel antagelig, at der overhovedet ikke behøver at indgå eet eneste stykke stort tømmer: Nogle saksende rafter godt afstøttet for nedden med sten, en åsrafte lagt i hakkene for oven og nogle lægter bundet eller dyvlet fast til rafterne var såmænd hele grundkonstruktionen, og herpå kunne tækkematerialet lægges. Mere avancerede huse af typen var med buede rafter, hvilket gav bedre plads i det ellers opadtil noget trange rum.

Forklaringen på, at man begyndte at bruge buet tømmer kan meget vel være denne: Ude ved Vestkysten strandede

Større spændhus på Herning Museum. Det har fungeret som vognport og har også lækte gavle. Man kendte også meget store spændhuse, der f.eks. brugtes som lader.

der mange skibe, og spanter var ikke ringe til spær, da spanter er krumme, blev spærne det altså også. Og eftersom resultatet var godt, videreførtes ideen til andre spændhuse.

Oftede havde spændhusene tre skrånende tagsider og kun én lodret side. Det var altsammen af hensyn til vinden, men en lodret side måtte der nu helst være, så der kunne sættes dør i og måske endog blive plads til et par lysglugger.

Spændhuse blev sjældent brugt til helårsbeboelse, men de var almindelige som boder langs Vestkysten, og i sommermånederne boede fiskerne og sildepigerne i dem. Man har dog også set spændhuse udbygget til helårsbeboelse

med en god bræddetrekant i den ene gavl, ja, der har været enkelte med grundmuret gavltrekant.

Også ved større gårde brugtes spændhuse, – her gerne som tørvehuse, vognskjul, redskabsbygninger, hønsehuse og den slags mindre krævende arkitektur. I dag ser man ikke mange spændhuse uden for museerne, men de optræder bl.a. på Frilandsmuseet i Sorgenfri, på Hjerl Hede og Herning Museum, så man dér kan stifte bekendtskab med denne del af vore forfædres boligkultur.

Spændhuse byggedes undertiden omkring bageovne, der var lagt et godt stykke fra gårdens øvrige huse af hensyn

Selv i meget fattige egne fik huse tage af ren strå eller af tagrør, hvis det nødvendige materiale var for hånden. Dette landarbejderhus fra Midtjylland – nu på Herning Museum – har f.eks. fået et fint stråtag med helvalm. Tømmeret er derimod uendelig sparsomt uden løsholter, dokker og fodrem, og sagene er brede.

til brandfaren. De kunne også blive for-bavsende store, ja endog bruges som lader. Sådanne lader – også kaldet stub-lader – er helt forsvundet i dag, men endnu i dette århundrede havde man en stående ved en gård i Falling i Østjylland. Den var det nydeligste valmtag, der var stillet på jorden og med lade-porten i en vældig kvist midt på den ene langside.

Den ejendommelige Ulstrupgaard under Aakær ved Odder har en såkaldt hvalfiskelade, – den eneste, som kendes nord for grænsen i dag. Den er i virkeligheden med sine kun een meter høje mure og det vældige, let buede tag, et spændhus.

Vi bør i denne sammenhæng ejheller glemme båd-husene, som nu ikke var til at gemme både i, men som simpelthen tildels var bygget af en båd. I fjord-, og

havegne hændte det jo nu og da, at en fiskerbåd eller en pram blev for gammel til, at man var helt dristig ved fortsat at sejle rundt i den. Det kunne også være en strandet båd, der ikke havde lidt den store overlast, men som på den anden side ejheller havde nogen fremtid til søs.

Stod man så og manglede et redskabshus etc., hvad man ikke helt sjældent gjorde, blev båden slæbt på land, fik vendt bunden i vejret og blev stillet oven på et fundament af græstørv, stolper med vendreværk imellem og klining eller måske et bræddebeklædt tømmer-skelet. Man har endog eksempler på, at fundamentet har været af grundmur. På den måde forvandlede båden til et for-træffeligt tag, der vel vedligeholdt med tjære kunne gøre tjeneste i mange herrens år, så mange endda, at National-

museet ved nogle lejligheder har fundet bådtyper, som ellers forlængst var forsvundet, som tag over sådanne småhuse. Man har da gerne valgt at anskue taget som båd og restaureret denne.

Desværre forsvandt disse båd-huse, som der slet ikke var så få af, da den materielle overflod i dette århundrede begyndte at gøre sig gældende på en ikke alt for heldig måde.

Om tækningen af husene i Midt-, og Vestjylland er at sige, at den mange steder er ændret betydeligt i nyere tid. Hvor man havde gode rørskeer som f.eks. omkring fjordene og ved de store søer, brugtes der selvsagt – som nu – tagrør, men sådanne vrimlede det ikke just med i Midtjylland, så dér måtte man tage til takke med halm, eller – hvad der var endnu almindeligere – lyng. Det sidste materiale betragtedes som det mindst fornemme. Mange steder var lyng imidlertid simpelthen det eneste, man havde nok af.

Lyngtage udmærkede sig da også ved

deres store soliditet, det eneste triste var faktisk, at det næsten ikke var til at få dem tætte. For at det kunne ske, måtte der øses sand i store mængder ud over det færdigtækte hus, og det lagde sig så mellem lyngkvistene, så tæthed ad åre opnåedes, når der tillige kom til at gro forskellige slags lav og mos i sandet.

Blandingstage af lyng og halm brugtes en del. Materialerne lagdes op lagvis, så taget blev stribet at se på. Ideen var, at lyngen skulle borge for soliditeten, medens halmlagene skulle opfange det nedsivende vand og føre det ud af taget. Halmen var dog ikke tilstrækkelig god som vandafleder, når den anvendtes på den måde, den blev mør af væden, og den langt hårdere lyng fik den ret snart pisket op. Derfor var holdbarheden af sådanne tage yderst beskedne, og der måtte ustanselig repareres på dem.

Det er således ikke underligt, at både de rene lyngtage og blandingstagene er forsvundet nu om stunder. De var produkter af en fattigdom, som vi over-

Kølvrå-gården på Frilandsmuseet i Sorgenfri består af tre længer, men der har engang været en fjerde. Bindingsværket er spartansk, men dog lidt rigere, fordi vi nærmer os skovrigere egne.

Herning Museums midtjydske stuehus er godnok bygget efter de bedste traditioner og i alle måder korrekt, men det er en rekonstruktion. Selv tidligt i dette århundrede var det ikke muligt at finde rigtig godt bevaret midt-, og vestjydske bindingsværk i den større stil.

hovedet ikke kan forestille os, og det er ingen sorg, at de nu alene kan ses på vore frilandsmuseer.

Almindelige stråtage og rørtage forekommer stadig, og de har i området altid rygning af engtørv, – aldrig kragtræer, som vi i Jylland kun finder i den østligste del, og hvor igen kun egnen omkring Odder-Aarhus, og Skanderborg kan siges at være rent kragtræsområde.

Mere om tækning kan læses i »Gam-melt dansk bindingsværk« s. 145–154.

Allerede i 1920-erne var situationen for bindingsværket så alvorlig i Midt- og Vestjylland, at Nationalmuseet var på nippet til at komme for sent med erhvervelsen af virkelig velbevarede gamle gårde. Man var dog så heldig at finde en ret intakt parallelgård ved Vemb. Den erhvervedes af Dansk Folkemuseum, som det dengang hed, og

restaureredes. Tanken var at bevare den på sit oprindelige sted som museums-gård, men siden overflyttedes den til Frilandsmuseet i Sorgenfri, hvor den nu er at finde. Man har stuehuset – salset, parallelt dermed avlsbygningen kaldet laden og mellem dem vippebrønden. Anlægget afsluttes et stykke ude mod øst af en smedie med en stor skorsten, der endda vender bredden til vestenvinden.

Grunden til, at den er fjernet så langt fra de øvrige huse, er brandfaren. Laden er et højremshus, og medens laden har halvvalm, har såvel salset som smedien helt afvalmet tag. Fladerne er stærkt skrånende for at vinden ikke skal flå for meget i tækkematerialet, men tvinges op over husene. Tækningen er med blandet lyng og halm. Både stuehuset og laden er opført i 1770-erne af spinkelt fyrrebindingsværk og uden at der er brugt løsholter eller andet fyldtømmer i tavlene.

I 1820-erne er gården blevet forbedret derhen, at stuehusets sydmur er blevet omsat i grundmur, og det har åbenbart tillige vist sig nødvendigt at omsætte en del af ladens nordvæg. Oprindeligt har bindingsværket været med lerklining, den er senere blevet udskiftet dels med ubrændte lersten dels med brændte teglsten. Der er to skorstene på salset, – en til køkkenildstedet og en til bryggersildstedet.

Hér nåede man det altså i sidste øjeblik, for gården var meget forfalden, da den købtes. I Kølvrå ved Karup – altså i Midtjylland, nåede man det i virkeligheden ikke. Her var der kun de tre af oprindeligt fire fritstående længer omkring en stor gårdsplads tilbage, da Folkemuseet i 1932 erhvervede den, og de var præget af forfald.

Den typiske vestjydske lerfugning mellem hjemmebrændte mursten, som fremtræder i relief, fordi leret er udvasket til en vis dybde. Bygning fra Husby, nu på Hjerl Hede.

Man har været lidt tættere på skovrige egne i Kølvrå, og det menes, at tømmeret til bygningerne, som opførtes omkring midten af forrige århundrede, blev hentet i herregården Aunsbjergs skov og derfra på studekærre transporteret til Kølvrå. Det er magert bindingsværk, men dog eg, og de retteste og pæneste stykker er brugt i salshuset. Fodtømmer er der intet af. Stolperne står på syldsten, men der er løsholter i de fleste af fagene, og på stuehuset endda dokker i de underste, ret brede fag. Bjælkerne er ikke stukket gennem stolperne, men ligger oven på tagremmen, hvilket viser bygningernes ret sene oprindelse. Der er her kun een skorsten på stuehuset, den har været brugt i forbindelse med både køkkenildsted og bryggers.

Tagene er afvalmede, kun stuehusets østgavl er med halvvalm. Tækkematerialet er lyng og halm.

Herning Museums gamle vestjydske bondegård lider af den ikke uvæsentlige skavank, at den ikke er så gammel endda. Salset er nyt. Det er – bevares – bygget i gammel stil i begyndelsen af dette århundrede. Man var simpelthen ikke på dette ret tidlige tidspunkt istand til at finde et originalt hus, der var i en så tålelig stand, at man turde vove en nedtagning, flytning og genopstilling. – I dag havde man ikke betænkt sig på at flytte selv et meget ringe hus, blot det var originalt.

Ser man imidlertid på Herning-stuehuset, opdager man et ganske kuriøst fænomen ved hjørnestolperne, og det samme gælder en sulelade fra Staulund

Vinkel-gården på Hjerl Hede. Danmarks ældste bondegård, som går tilbage til første halvdel af 1500-årene. Intet overdådigt bindingsværk, men dog med godt og kraftigt egetømmer. Stuehus-afdelingen er højremshus uden udskud, avlsforlængelsen er med udskud på begge sider.

i Haderup. Der går fra stolpen op til gavlbjælken, og på stuehuset tillige til tagremmen, et stykke tømmer. Det er det såkaldte swarbond, og det er karakteristisk for de midt- og vestjydske hedeegne ned til omkring Varde. Det har selvfølgelig haft en stabiliserende virkning på huskonstruktionen, når det blæste, men i andre egne af landet har man anvendt skråbånd helt andre steder. Det har man da iøvrigt også på anlæggets tredie fløj, et gammelt stuehus fra Høgild, der nu fungerer som aflægstbolig. Her støttes stolperne i de underste fag af skråbånd, ganske som

det ses i Sydøstjylland og nogle steder på Fyn. Men for midt-, og vestjydske bindingsværk fra landet, er det egentlig ukarakteristisk.

Hjerl Hede kan også opvise midt-, og vestjydske bindingsværk, bl.a. en sulegård, som man kunne finde dem ved den jydske vestkyst. Det er imidlertid ikke bygninger fra een men fra tre forskellige gårde, alle beliggende i Ringkøbing amt. Stort set er bygningerne fra de sene 1700-år, men der er dog i tidens løb sket visse ændringer med husene, eftersom en del af bindingsværket, hvoraf de oprindeligt bestod, er blevet

Hedegård fra Kvosted ved Skive nu på Hjerl Hede. Den er et meget fattigt anlæg. Stuehuset har overhvidt tømmer, medens staldlængen har afstolpninger.

erstattet med grundmur af hjemmebrændte teglsten.

Bygningerne, som altså hver for sig er fuldt autentiske, er særdeles interessante, fordi de viser, i hvor høj grad man på vestkysten gjorde brug af strandings-tømmer. Går man bygningerne grundigt igennem, vil man kunne finde både master, råer, spanter og bomme, hvilket unægteligt gør tømmerkonstruktionerne noget uensartede. Laden og stalden stammer fra Husby, og på ladens nordside var den oprindelige lerklining bevaret, da bygningen erhvervedes til museet. Kliningens sad overmåde godt fast. Det viste sig, at den yderst bestod af en lervælling æltet op med kogødning og en mængde fæhår.

Medens man på mange af de vestjydske gårde i dag kønt har fuget efter med mørtel, er der ikke gjort noget for at forskønne bygningerne hér, de fremtræder stadig med lurfugning, og leret er vasket og slidt ud til en betragtelig dybde, hvilket får de grundmurede huse og teglstenstavlene i bindingsværket til

at se noget brøstfædige ud. Det skyldes altså ikke manglende vedligeholdelse af museets huse, – sådan skal det være.

Museets stolthed og pryd er gården fra Vinkel ved Viborg. Den stammer fra tiden omkring 1530 og er dermed Danmarks ældste bondegård. Her er det højremskonstruktionen, man har benyttet sig af, og i den vestlige del, hvor der er lade, er der udskud på begge sider. I den østlige del, som rummer beboelsen, er der kun udskud på den nordlige side. Bindingsværket, som er lerklinet, er meget enkelt og med ikke særlig svært tømmer. Der er fodrem under huset. Skorstenen er her en indendørs foretelse: Den ender blindt på loftsrummet, og herfra har røgen så kunnet søge ud gennem lyrehullet i taget, hvilket dengang var en meget udbredt konstruktion, omend unægtelig ret brandfarlig.

Vinkelgården adskiller sig fra andre gårde på egnen ved at have spidse, bræddebeklædte gavltrekanter ganske som gårdene på Sjælland og Samsø, og i

lighed med Samsø-gårdene bæres det fremtrædende bræddeparti af knægte.

I højremsstolpen nærmest døren er der et nødildhul. Det brugtes ved forskellige alvorlige lejligheder, f.eks. ved farsoter blandt kreaturer og andre dyr. Man var nemlig af den opfattelse, at ild ligesom mennesker kunne blive gammel. Det var før tændstikkernes opfindelse, og det var en omstændelig affære at skaffe sig ild. Derfor værnedes man også om den ild, man havde: Om aftenen blev der dækket aske over gløderne på ildstedet, så man kunne puste nyt liv i ilden næste morgen, og gik ilden ud i et hus, måtte man over til naboen og låne ild.

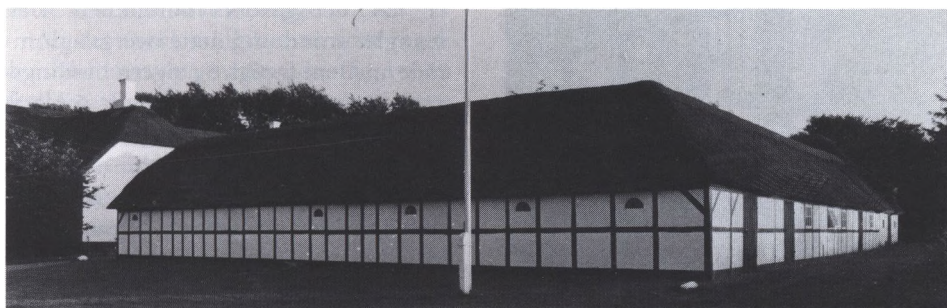
Der var blot det triste ved sagen, at jo ældre den samme ild blev, des mere fjendtlig stillede den sig også over for menneskene, der ejede den, og den kunne ligefrem forårsage kvægsyge og andre ulykker, mente man.

Når slige kalamiteter indtraf, var der således ikke andet for, end simpelthen at slukke al ild overhovedet på egnen, og når det var sket, skaffede man sig ny ild – nødild. Den opnåedes ved, at man lagde fyrsvamp og andet let fængeligt materiale i og om et nødildhul og så

drev en kæp hurtigt rundt i det med en lædersnøre. Når der blev varmt nok i hullet, begyndte materialet at gløde, og så kunne folk med forstand på de dele puste liv i en ny ild. Af den blev der tændt et bål, og når det var brændt næsten ned, blev dyrene drevet igennem det og lutredes af de friske flammer, så de enten ikke blev syge eller også kuredes for deres skavanker.

At der netop findes nødildhul på Vinkelgården, skyldes meget muligt, at manden, der opførte den, var en øvrighedsperson, – sandemand – og det er velsagtens ham, man har tyet til i slige sager.

En hedegård fra Kvosted ved Skive forefindes ligeledes på Hjerl Hede. Den er nok et af de fattigste anlæg, vi kan opvise. Bindingsværket er meget spinkelt og tavlene meget brede. Der er intet fodtømmer, og medens det dog er blevet til løsholter i stuehuset, hvor tømmeret er hvidtet, har staldlængen, der også rummer lo og lade, alene stolper, som så til gengæld er afstolpede med sort. Stuehuset har helvalm og i den ene ende et udskud på et fags bredde. Medens stuehuset er fra 1700-årene, er staldlængen opført i 1864. Oprindelig

Den store, statelige vestjyske gård, Petersmunde i Skjern. På ydersiden har avlslængerne, der nu tjener andre formål, bevaret det enkle, vestjyske bindingsværk.

var tavlene klinede, nu fremtræder de udfyldt med kampesten eller med brændte teglsten.

Der kan endnu hist og her findes vestjydske huse med partier af bindingsværk, f.eks. på Holmsland klit, og dommergården, Petersminde, i Skjern, har ydersiderne af den trelængede avlsgård i spinkelt og sparsomt bindingsværk. Den stadselige hovedbygning er grundmuret, og det samme gælder de tre fløjes gårdside. Det er i virkeligheden den omvendte verden, fordi det er ydersiderne af anlægget, der er udsat for vindens virke. Forklaringen på fænomenet er sagtens, at det er af prestigehensyn, gårdsiden er blevet omsat. Det var jo trods alt en embedsbolig. Opførelsen ligger i 1700-årene.

Det kniber også med herregårdsbindingsværk i Vestjylland. Det, man i dag har at byde på i så henseende, er Nørre Wosborgs nordre længe fra 1642. Den har gennemstukne bjælker, og mod

Nørre Wosborgs nordlænge fra 1642. Det eneste renaissance-herregårdsbindingsværk, man har tilbage i Vestjylland.

gårdspladsen har hvert fag seks felter dannet ved, at der mellem stolperne går to stykker vandret tømmer – løsholter – og mellem dem små lodrette tømmerstykker, dokker. På nordsiden har nogle af fagene to skråbånd ved hver stolpe. Tegltaget er med halvvalm.

I de lidt større byer træffer man også på bindingsværk, – mest og bedst i Ringkøbing. Torvet 18 – Hotel Ringkøbing – har således en ikke uinteressant bindingsværksoverdel på en grundmuret underdel fra 1600-årene og senere, og museet ejer en nydelig bygning, hvor man endda kan byde på den overdådighed, som det må siges at være med to løsholter pr. fag. Herved opdeles fagene i ret små tavler, som er udfyldt med teglsten brændt på egnen og sat i smukke mønstre. – Det er tænkeligt, at Vestjylland mistede ikke så lidt af værdi, da man fjernede de mange gamle bindingsværkshuse. Huset her, som oprindeligt har ligget et andet sted i byen, er sandsynligvis opført først i forrige århundrede.

Når vi kommer ind i de vestlige egne af Østjylland, begynder bindingsværket at blive rigere. Her stod forhen store skove, – og gør det da for den sags skyld endnu sine steder. Der hvor man undertiden har sparet sig lidt igennem, er når det gælder fodremmen. Den mangler stundom i dette overgangsrum mellem fattigt og rigere bindingsværk. I stedet for den har man så klart sig med store syldstene, som stolperne hviler på.

Fodremmen har til opgave at stabilisere husets konstruktion. Hvis nemlig grunden satte sig, risikerede man, at syldstenene kom til at ligge skævt, og så skred der måske en stolpe eller to ned. Det gav et forfærdeligt arbejde med at få

Nydeligt hus fra Ringkøbing med fyrretræsbindingsværk og mønstermuringer i tavlene. Der er stadig gennemstukne bjælker, og dertil små knægte. Huset, der nu findes på Ringkøbing Museum, er antagelig fra begyndelsen af forrige århundrede, måske lidt ældre.

stemt dem op i niveau igen og få bragt stenene på plads under dem, – så stort, at man undertiden i stedet valgte at akceptere, at husvæggen slog nogle ordentlige slag. Den slags virker ganske malerisk, bevares, men det kan jo også blive så udtalt, at hele væggen vælter.

Alt det vrøvl undgik man som regel, hvis der oven på syldstenene lagdes en fodrem af godt, solidt egetømmer, som stolperne tappedes ned i. Hvis en syldsten kom ud af leje, skete der så næppe større skade, fordi fodremmen nok en tid kunne tåle at ligge uunderstøttet på et stykke.

Det knortede tømmer, som forekom i de midt-, og vestjydske huse, brugte man ikke så gerne i Østjylland, men

nok krumvoksede stykker, som f.eks. med fordel kunne bruges til de lange stormbånd eller ranker ved porte og hushjørner.

I dets rige form afviger østjyds bindingsværk ikke alverden fra det fynske, men det kan forekomme, at tømmerdimensionerne her overgår de fynske. Der er anvendt rigeligt med dokker, dog ser man ikke de på fynsk bindingsværk fra 17.- og 1800-årene så almindelige dokkefriser på langsiderne mellem de øvre løsholter og tagremmen samt mellem de øvre løsholter og bjælken i gavlen. Denne ødselhed har fynboerne forbeholdt sig. De mange små skråbånd ved stolperne, som ses så hyppigt på sønderjyds og fynsk bindingsværk, er

Harlev mølle. Bygningen har højstolper af ekstremt svært tømmer, men – som det vil ses – forskyder nogle af stolperne i overdelen sig i forhold til nogle af de underste. I virkeligheden er det to huse, der er sat oven på hinanden. For oven er der gennemstukne bjælker. Taget er i nyere tid ændret. Fyldtømmer er her brugt i rigelige mængder i form af løsholter og dokker.

Endnu i det vestlige Østjylland har man brugt ret kortlet tømmer, som i dette lille hus i Hem.

ejheller så almindelige på østjydske bondebygninger, hvorimod de nok kan forekomme på herregårde og købstadshuse.

Stolperne kan være meget tætsiddende, så tavlene bliver tilsvarende smalle, og ydermere er der undertiden sat hele to dokker ind i sådanne smalle fag. Det gjorde ofte arbejdet for de stakkels murere, der på et senere tidspunkt skulle udskifte lerklining med brændte teglsten, til noget af en prøvelse: Ustandselig måtte stenene hugges over til alle mulige former for petringer, og det var fast umuligt at etablere et fornuftigt forbandt. Kun provst Hurtigkarl i Grønbæk var konsekvent, når der skulle bygges. Da hans nye præstegård blev rejst, havde han forinden givet teglværket mål til sten af over 100 forskellige størrelser, og han havde regnet

Det tætte østjydske tømmer i en prægtig lade fra Trelde ved Fredericia.

ud, hvor hver enkelt sten skulle sidde. Folk rystede på hovedet af den sære mand, men det viste sig, at han havde været utroligt klartseende. Da huset stod færdigt, var der – hvad han iøvrigt havde forudsagt – fem sten i overskud, og der sad ikke een eneste petring – overhugget sten – i murværket. Provsten påstod nemlig, at petringer svækkede murværkets bestandighed, og deri havde han utvivlsomt ganske ret.

Ofteser man dokker og små skråbånd benævnt fyldtømmer eller pyntetømmer, fordi de ikke har nogen påviselig værdi med hensyn til tømmerkonstruktionens stabilitet. Huset ville – hvad man da også kan fremdrage talrige eksempler på – være nøjagtig lige så solidt uden disse led og blive stående lige så længe.

Men fyldtømmeret har naturligvis ikke alene været til pynt, det har blot tjent et andet formål, nemlig det at befæste kliningerne, som jo var en ikke uvæsentlig del af et bindingsværkshus.

Langside af lade i Trelde. Her er der endnu hele vejen hen bevaret bulfjæle i de underste tavl. – Desværre et særsyn i dagens Danmark.

Gård i Egeskov ved Fredericia med overvægt af dokker i fagenes øvre tavl.

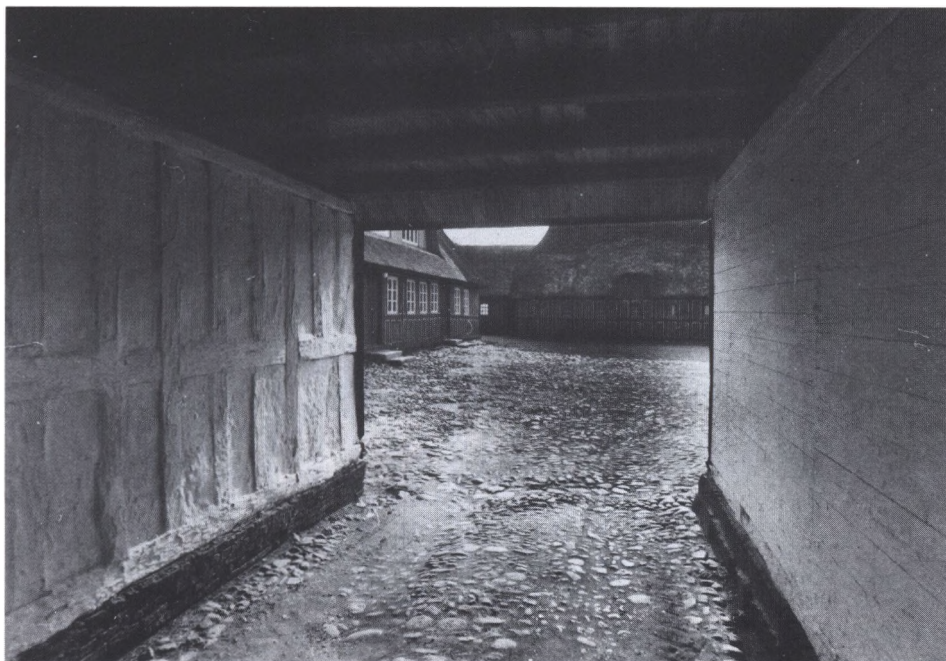
Som man vil se, er det ikke mindst i fagenes nederste tavl, vi finder meget fyldtømmer: Hvor et stort tavl nemlig vil være meget udsat for at blive nedbrudt af slagregn og vind, er der i et smalt tavl ikke nær så store angrebsflader, og selvom kliningens bliver gennemblødt og plastisk, vil den gerne et sådant sted kunne bære sig alligevel, så den ikke skrider ud.

Selvom klimaet i Østjylland nok er en kende roligere end i Vestjylland, så er dette næppe den fulde forklaring på, at fænomener som opstabling af tørv langs ydermurene eller pålægning af forskelligt andet slags træk var langt mindre udbredt i Øst-, end i Vestjylland. Det var simpelthen de østjydske huse, der i

sig selv var mindre sårbare på grund af det meget fyldtømmer.

Endnu lettere var det iøvrigt at sætte bulfsjæle af egetræ i de nederste tavl. Dette var engang en udbredt praksis i Østjylland og på det sydlige Djursland. På den måde kunne der selvsagt ikke blive tale om udvaskning af nogen art, men lidt mærkeligt så det unægteligt ud med væggene, der for neden havde de tynde bulkonstruktioner og for oven de bugnende klinger, der skød frem som et sangerbryst.

Når man i stedet for klinede tavl gik over til udmurede, var der selvsagt ingen fornuftig grund til at sætte bulværk i undertavlene, og det virker måske derfor noget urimeligt, når man

Portgennemkørsler i bulværk eller med plankeklædning var forhen ret almindelige i Østjylland. Her ses en port i Egeskov med bindingsværk på den ene side og planker på den anden.

på ældre fotos af østjyske huse med murede overtafl ser undertavl med bulværk. Sagen er imidlertid den, at al klining med mellemrum må udskiftes, medens bulværk for den sags skyld kan holde i århundreder. Man har derfor på et tidspunkt valgt at udskifte de klinede overtafl med murede, hvorimod undertavlene har haft det så fortrinligt, at der ikke var grund til at røre ved dem.

Iøvrigt giver den tidligere udbredte anvendelse af bulværkstavl antagelig forklaringen på et lidt gådefuldt østjysk brug af fyldtømmer: Der ses undertiden to dokker i fagenes øvre tafl, men kun en eller slet ingen i de nedre. Hvad angår synet af huset, giver det en dårlig balance, og det virker på

baggrund af det nys beskrevne direkte ulogisk. Årsagen til fænomenet synes imidlertid at være, at der oprindeligt har siddet bulværk i de nedre tafl, og til det var mange små tafl ikke alene unødvendige, men ligefrem uhensigtsmæssige, fordi de mange gennemsavninger bød på for mange indgangssteder for fugt og råd. Det mørke bulværk har harmoneret udmærket med fyldtømmeret i tavlene oven over, hvorfor konstruktionen så længe huset stod i dets oprindelige udformning, på ingen måde var disharmonisk.

Det hænder, at man løber på rester af bultavlskonstruktioner i østjyske huse, men det er ingeniørløst almindeligt, og hele væggen i den konstruktion eksisterer

Pottemagerhuset fra Sorring ligger nok på kanten af det østjydske, men der er dog blevet råd til en fodrem i det. Ellers er tømmeret ikke overdådigt, og det meste af det er genanvendt fra tidligere bygninger. Huset, der er fra 1840-erne, har aldrig haft stråtag, fordi der brændtes pottemagervarer i det, og det var brandfarligt. Huset er nu i Frilandsmuseet i Sorgenfri.

Stuehus med meget svært tømmer. Det er opført i 1700-årene. Emborg.

Ældre stuehus i Skårup ved Fredericia, der senere er beriget med en tre fag bred gavlkvist.

kun et enkelt sted. Blandt de steder, hvor bulværk har overlevet, er i portgennemkørsler. Her har bulfjæle været langt at foretrække for klining og udmuring, fordi vognenes hjulnav etc., uvægerligt strejfer gennemkørselens sider af og til, og en klining bliver let revet op, og muringer skamferet. Langt mere modstandsdygtige er gode, sejge, bulfjæle, så dér har de virkelig været værdsat.

Det kan vel ikke undre, at de sidste eksempler på overflods-bindingsværk – det med jordgravede stolper – var at finde i Østjylland. Den slags blev allerede af kong Hans forbudt ved lov. Det sidste hus med jordgravede tømmer faldt i 1926! Atter et eksempel på, at det kan tage sin tid, inden en lov slår igennem.

Nu skal man imidlertid ikke tro, at alt østjysk bindingsværk er lige rigt: Der kendes mange eksempler på magert bindingsværk, for det var trods alt ikke alle steder der var lige god adgang til skov, og det var ikke alle østjyder, der havde råd til at sætte i deres hus hvad der passede dem. Man kan iøvrigt tit af husene aflæse, hvordan bøndernes

stilling i samfundet har været: I meget gamle bygningsdele fra 1600-årene og lidt derefter, forekommer der ofte rigeligt og svært tømmer, i 1700-årene bliver det både sparsommere og af ringere kvalitet, og et led som dokkerne er enten helt udeladt eller beskedent repræsenteret. Bondefrigørelsen burde vel have styrket bøndernes økonomi, men det tager sin tid, inden dette slår igennem, fordi landet bliver involveret i napoleonskrigene. Først efter at vi er ude af dens værste følger, – bl.a. statsbankerotten – begynder forbedrede konjunkturer at sætte præg på byggeriet. Men så går det også stærkt, og der kommer rigeligt med dokker i tavlene. I 1700-årene havde man nok først på herregårde og siden på præstegårde af bindingsværk kunnet sætte en flerefags kvist midt på stuehuset, hvilket ser overmåde net ud. Noget sådant kan også træffes på større bøndergårde fra forrige århundrede, og der var det gode ved sagen, at det som regel ikke var noget særligt problem at få anbragt en ny kvist oven på et ældre hus. På den

Sort og hvidt bindingsværk træffes også en del i Østjylland, som her i Glud Museum med Rasmus Thomsens fornemme stuehus fra 1662, – Danmarks ældste daterede bonde-stuehus.

måde fik nogle gode bondegårde en stadselighed og værdighed, som for deres vedkommende havde været aldeles utænkelig før bondefrigørelsen.

Østjyderne er glade for deres bindingsværk, og de har intet mod at fremhæve dets fortræffeligheder ved at påføre det ret stærke farver.

Her ses tydeligt den hvide kantstribе mellem de gule tavl og det sorte tømmer. Skyttehus fra Gjertrild på Hjerl Hede.

En yndet kombination er rødmalet tømmer og okrede tavl. Sort tømmer og gule tavl er ligeledes skattet, og særlig fornemt bliver det, hvis overgangen mellem det sorte og det gule oplødes med en smal grå kantstribе. Røde tavl og grønt afstolpet tømmer er en livlig kombination, der kan gøres direkte sprælsk med en hvid kantstribе. Ligeledes ses brunmalet tømmer eller sort tømmer til hvide tavl. Sylden kan stå sorttjæret eller gråkalket.

Det er en almindelig opfattelse, at overkalket bindingsværk ikke kendes i Østjylland, men det gør det i høj grad, og det har sikkert været langt almindeligere, blot vi går lidt tilbage i tiden.

En meget smuk teori går ud på, at det farveglade østjydske landbindingsværk er et fænomen, som kan føres helt tilbage til renæssancen, hvad der imidlertid nok kan herske en vis tvivl om: Sagen er nemlig, at både tjære og maling var dyre sager. – Tjæren måtte således importeres fra Finland – og om almindelige bønder har haft råd til ret

Fisherhus fra Bjørnsknude på Glud Museum. Her kunne man nok skaffe sig tjære til afstolpning af tømmeret.

hyppigt at gøre brug af sådanne luksusvarer, er nok et spørgsmål. Man kan derfor meget vel forestille sig, at farveglæden er kommet til udtryk på nogle få, større selvejergårde, på herregårde, præstegårde og i byerne, medens de fleste andre gårde og huse sagtens har fremtrådt så overhvidtede som noget sjællandsk bindingsværkshus til et stykke op i forrige århundrede. Først da er der for alvor kommet gang i sagerne.

Det var iøvrigt langt fra altid kalk, man brugte til at hvidte med: Hvidler var en efterspurgt vare, og bl.a. på Jensgaards domæne havde man gjort fund af ler, der, når det tørrede, blev ganske hvidt. Det solgtes til østjydske bønder viden om, og de var svært begejstrede for det: Man kostede det blot på tavlene som en tynd vælling, og da det i sig selv

var ler, bandt det langt bedre til det underliggende grovere ler, end kalk gjorde. Derfor holdt det også i længere tid og nedsatte det trælse, evigt tilbagevendende vedligeholdelsesarbejde en god del. Ydermere var der den fordel ved leret, at det ikke, sådan som kalken gjorde det, neutraliserede garvesyren i bindingsværkets egetræ og dermed åbnede det for insektangreb.

De lange skråbånd – ranker eller stormbånd – hvis formål det er at befæste hushjørner, portgennemkørsler og andre udsatte steder i murværket, forekommer hyppigt i det østjydske, ganske som de gør det på Fyn. Som oftest har østjyderne dog ikke været ganske enige med fynboerne om, hvor konstruktioner af den art med størst udbytte kunne anvendes.

Østjydske skråbånd, der støtter selve hjørnestolperne. Fra egnen ved Solbjerg sø.

Det her beskrevne er bestemt ingen regel uden undtagelser, for af dem er der en god del, men generelt kan det siges, at medens fynboerne ikke sjældent har anbragt stormbåndet i fag nummer to fra hjørnet, har østjyderne næsten altid sat det i selve hjørnefaget.

Stormbåndet gennemløber det meste af faget, som det sidder i, og det gennemskærer eventuelle løsholter. Det kan meget vel være af krumvokset tømmer, som åbenbart har en særlig affjedrende virkning i forhold til vindpresset. Fynboerne har i regelen, når stormbåndet sidder i yderste fag, ladet det udgå fra hjørnet mellem selve hjørnestolpen og fodremmen og gå op til øverste fjerdedel af stolpe nr. 2. Det kan for den sags

skyld også være forbundet med tagremmen, men det er sjældnere.

Østjyderne lod fortrinsvis stormbåndet udgå fra hjørnet mellem stolpe nr. 2 og fodremmen og støtte direkte mod hjørnestolpen. Hvad der er bedst, skal jeg lade være usagt, men medens østjyderne faktisk overlod det til de to yderste fag at klare hele vindpresset, lod man i den fynske konstruktion hele væggen afbøde det.

På Nordøstdjursland finder vi bindingsværk, der er overhvidtet ganske som det sjællandske, og alt ialt har de nordøstdjurske gårde ikke ringe lighed med de sjællandske. Medens de østjydske gårde således gerne har to skorste-ne, fordi der er både et køkken og et

Det hænder også, at skråbåndene -rankerne støtter mod anden stolpe, som det også oftest ses på Fyn. Hus i Femmøller på Mols.

bryggersildsted, har disse djurske gårde i lighed med de sjællandske kun een skorsten. Tømmerkonstruktionerne kan også være spartanske som på Sjælland. Et særkende ved gårdene er imidlertid, at de har et udskud foran køkkenet, – noget man faktisk kun træffer på denne egn.

Der ses ret mange firefløjede gårde i det østjydske område, de er dog sjældent af samme helstøbte type, som kan træffes på Fyn. Længerne er blevet opført efterhånden, som man havde brug for dem – eller råd til at bygge dem. Mange steder nåede man aldrig så langt som til et firefløjet anlæg: Til landarbejderhuse kunne der kun blive en enkelt længe, mindre ejendomme og boelsste-

der måtte tage til takke med et vinkelhus, eller krumhus, som jyderne kalder dem.

Man tog det ikke så tungt med at lægge husene solret i Østjylland, som Vestjyderne gjorde, og de kan udmærket ligge lidt skævt i forhold til hinanden. Når så gården voksede og pladsbehovet steg, var det nærliggende at lade fire frie fløje gro sammen til en helhed, som altså ikke blev synderligt symmetrisk, men vandt i hygge, hvad der sattes til i regularitet. Truegården på Frilandsmuseet i Sorgenfri er et glimrende eksempel på en sådan gård, der er opført over et spand af år. Da man ville bygge to af længerne sammen, kneb det med pladsen, for dér, hvor hjørnet skulle have

Vandmøllegård fra Femmøller på Mols. Hovedbygningen hæver sig frem for de sekundære huse ved det utroligt svære tømmer.

Enggården fra True i Østjylland – en firelænget gård, som er uregelmæssigt opbygget, og hvor det ene hjørne er »skåret af« af hensyn til sognevejens passage. Nu Frilandsmuseet i Sorgenfri.

været, gik sognevejen forbi gården. – Nå ja, så byggede man blot en skrå forbindelse mellem de to længer, så sognevejen kunne blive hvor den var. Man må indrette sig her i tilværelsen.

I enkelte tilfælde går sammenbygning af en gårds længer tilbage til anden halvdel af det 18. århundrede, men langt almindeligere er det, at den har fundet sted i forrige århundrede, hvor avlingens udbytte blev skelligt større, end den hidtil havde været, og hvor antallet af husdyr forøgedes.

Midt på den omsluttede gårdsplads lå gerne den store mødding, og det var naturligvis et ganske nyttigt sted at have den, fordi der ikke var langt fra den til staldene i de forskellige fløje. Nogen pryd kan man dog ikke just påstå, at den var, og den må tillige på varme sommerdage have foranlediget en noget påtrængende odør også i beboelsen. Og selvom man kendte til forskellige kneb som at »lukke af« for fluer ved at lægge kogødningen øverst, var der alligevel vældige sværme af fluer.

På møddingen blev også gårdens latrinspande tømt, og da brønden lå på samme gårdsplads, kan det ikke undre, at nedsilende væde fra møddingen i regnvejrperioder kunne give anledning til frygtelige sygdomsudbrud og epidemier. Det har utvivlsomt været på grund af møddingens tilstedeværelse, at man nogle steder valgte at trække stuehuset lidt tilbage fra avlsgården.

Medens tagene i Vest-, og Midtjylland ofte har været tækt med lyng eller var blandingstage med lyng og halm, holdt man sig i Østjylland til rør og langhalm. Mange steder ved fjorde, åer og søer var der store rørskår, som sikrede, at husene i vid omkreds kunne få det bedste af naturtagene, stråene af

Halvranker kendes også i Østjylland, selvom man sjældnere ser dem her. Dette hus fra Barrit fra 1688 har buede halvranker i hjørnerne og iøvrigt sulekonstruktion. Glud Museum.

Hus i Dråby, hvor de gennemstukne bjælker i en del af huset tydeligt ses. Mellem gennemstikningerne og lagremmen ligger styrterummet.

Tag med helvalm på markhus ved Skaføgaard på Djursland.

Halvvalm på »krumt sted« ved Skanderborg. Det nederste af gavlen er brædeklædt.

Lille hus fra Illerup opført 1837 efter landsbyens brand. Der er blevet plads til en lille stråtagkvist over hoveddøren, og taget skræner opad i den ene ende for at kunne forbinde sig med en tværtånges lidt højere tag.

tagrør phragmites vulgaris, som kan ligge i mellem 50 og 100 år, førend taget skal tækkes om.

I et område fra Horsens fjord og op til lidt nord for Aarhus samt ind i landet til omkring Skanderborg, har man haft rygningstræer, vårtræer eller kragtræer på en halmmønning, ellers har man bejnt sig af rygningstørv.

Småkviste er ikke ualmindelige. Man ser dem over hoveddøre og på avlsgården, hvor der skulle stikkes hø ind. Det er som regel såkaldte tagskægskviste, der fremkommer ved, at man simpelt hen lader tagskægget bue op og omslutte en luge eller et vindue. Der har dog ikke været tale om kviste i det antal, som ses i moderne tækninger, for det var ikke almindeligt at have værelser på loftet.

Såvel hel-, som halvvalm forekommer på tagene, og spidsgavle kan det ligeledes blive til. Disse sidste vil være med gavltrekanter, der er helt bræddeklædt. Lige så ofte er det dog kun den halve gavltrekanter eller dens spids, der er bræddeklædt. Lidt ejendommelige virker tage, som man især i den sydlige del af området kan se, hvor tækningen ved husenden går næsten lodret ned. Det ville være en meget dristig konstruktion på steder, hvor det virkelig blæser, men den giver naturligvis et større loftsrum end en almindelig afvalmning.

Engang var der også højremshuse i Østjylland, men de er forlængst forsvundet, og på samme måde er det gået sulebygningerne. I dag er det kun de almindeligt kendte spærtage, der dækker over husene. Om tage se iøvrigt

En pragtfuld lade i Egeskov ved Fredericia. Hvor længe er der anvendelse for så store avlsbygninger i vort landbrug, – og hvor længe vil der være råd til at holde et sådant stråtag vedlige?

»Gammelt dansk bindingsværk« s. 134–154.

Loftsrummet betød en hel del, og man var glad for at have så meget af det som muligt. Det var før kraftfoderets tid, og man havde brug for rigelig plads til både halm, hø og korn. Det fik man, når der var styrterum i huset.

I de gamle bøndergårde var bjælkerne gennemstukne. Det vil sige, at man et stykke nede på stolperne havde hugget et taphul igennem dem. Samtidig var bjælkeenderne tyndet ud til et bjælkehoved passende til taphullerne. De blev så stukket igenem dem og forneglede, så de ikke kunne glide tilbage. På bjælkerne lagdes loftsplankerne.

Der blev på den måde endnu et stolpestykke på fra en snes til halvhundrede centimeter, inden man nåede tagremmen. Styrterummet er det rum med lodrette vægge, der ligger mellem bjælkerne og tagremmen. Det har nærmest form som et bassin, og det er særdeles velegnet til opbevaring af korn. Især i stuehuset gemtes ofte korn på loftet. Tiderne var ikke for sikre, og der var

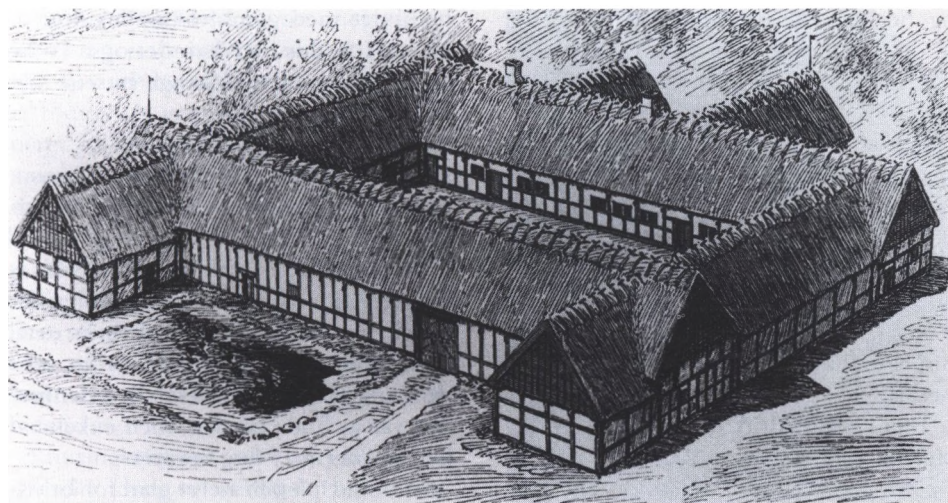
mange meget fattige mennesker, derfor forekom tyverier af levnedsmidler heller ikke sjældent, men de lod sig vanskeligt udføre, når kornet lå på stuehusets loft.

Allerede i 1700-årene var man på herregårde og præstegårde begyndt at løfte lofterne, fordi man gerne ville have mere herskabelige rum. Bjælkerne lagdes nu i stedet oven på tagremmen og kæmmedes ned i denne, så de lå fast. Ældre huse, der før havde haft gennemstikninger, kunne også godt få overlagte bjælker, – så stoppedes de gamle udhugninger i stolperne blot. På den måde forsvandt styrterummet imidlertid, hvilket var en absolut ulempe. Man fik det siden tilbage ved at bygge en trempel oven på avlsbygningerne, men det er igen en anden historie.

På bøndergårdene begynder man først at lægge bjælkerne op på tagremmen lidt ind i forrige århundrede, og ser man altså gårde, hvor der er kæmmede loftsbjælker og ingen spor af ældre gennemstikninger, kan man roligt gå ud fra, at bygningerne er fra et stykke ind i forrige århundrede.

Østjydsk farveglæde, – lille hus i Boes, hvor der er malede mursten og hvidtede fuger.

En gammel samsisk gård, som man endnu kunne se dem i begyndelsen af dette århundrede, – med de mange udskydende fløjender og kørhuse. Desværre er ingen sådan gård længere fuldt bevaret.

Typisk samsisk gård med fjælegavl båret af profilerede knægte. Bygningerne har gennemstukne bjælker. »Kræmmergården«.

Vi er nu igennem de østjydske bønderbygninger, og man må sige, at det er lykkedes at bringe slet ikke så få af dem frelset over i nutiden. Det er dog kun meget få større anlæg, der står uændrede. Hensynet til det moderne landbrug har gjort, at der har måttet ændres hist og her, for at gården kunne forblive fuldt funktionsdygtig. Det er derfor oftere enkeltheder end helheder, vi kan glæde os over. Mange byboer har købt især mindre ejendomme, der bruges som feriesteder etc., og der er overhovedet ingen tvivl om, at det har reddet mange af dem fra at blive ødelagt, især fordi byboerne inden for de seneste årtier har forladt de noget urealistiske forestillinger, som man engang havde om, hvordan en ægte dansk bindingsværksidyl bør se ud.

Hvad man altid må beklage er de tage af plader, der erstatter stråtagene. De er sikkert nyttige og solide, men de misklæder i høj grad de gamle bindingsværkshuse. Forhåbentlig lykkes

det engang at nå frem til en praksis, der vil gøre det muligt at gengive de gamle gårde deres stråtag. Det vil være en enorm gevinst for landet hvad angår det skønhedsmæssige.

Hvad man også kunne ønske fjernet, er de moderne buede vinduesruder. De har intet med gammel bondekultur at gøre. Hoveddørene kan det også knibe en del med, men så længe husene står der, er der håb.

Det er rimeligt at behandle Samsø, Tunø og Endelave sammen med Østjylland.

Samsøs gårde, som ofte er ret store, indtager lidt af en særstilling inden for dansk bindingsværk. Desværre er det i dette århundrede tyndet alvorligt ud i de mange bindingsværksidyller, der forhen var at finde på øen, men enkelte af herlighederne er dog bevaret.

Man har på øen været glad for brædeklædte gavltrekanter ganske som på Sjælland, men samsingernes er i en

klasse for sig selv, fordi de krager ud over husmuren og bæres af lange profilerede knægte fæstnede til stolperne eller skåret ud i disse, som man også ser det på Bornholm. Det er ikke fordi disse knægte går langt uden for stolperne, men deres kraftige udskæringer i simple geometriske mønstre får dem dog til at markere sig meget tydeligt, og de giver gavlen en særlig karakter.

Det antages ikke, at dette træk kan have noget med Østjylland at gøre, hvad det måske ej heller har. Dog kunne man minde om Vinkel-gården på Hjerl Hede, omend den ikke just kan kaldes østjydske. Den har også knægtbårne, fremskydende gavltrekanten. Måske har sådanne konstruktioner i ældre tid været ret almindelige over større dele af Jylland, så det trods alt er dér, samsingerne har hentet inspirationen.

Man kan ikke kalde det samsiske bindingsværk direkte rigt. Mange steder er fagene brede og dokkerne få, men man har bygget med omtanke, hvilket fremgår af, at stolperne, der åbenbart ikke huggedes af alt for svært tømmer, stilledes med den spidse ende nedad. Det var den, der vendte op, medens træet stod på roden, og grunden til at stille tømmeret på hovedet har givetvis været, at man ville undgå, at vand fra soklen trængte op i træet og fik det til at rådne. Træet suger nemlig fra den brede ende og ikke fra den spidse.

De gamle samsiske gårde ligger gerne på et solidt fundament af store kampesten, og de har fodrem, som holder tømmerkonstruktionen sammen for neden.

Samsingerne var stolte af deres gårde og holdt dem vel vedlige. Unge bondepiger havde tillige jobbet som klinepiger, og de havde travlt hvert forår

med at udbedre de skader, der var sket på gårdenes og husenes klining i vinterens løb. Belønningen for indsatsen var bl.a. nogle klinegilder, som moderne mennesker vel ville kalde såre beskedne, men som efter datidens forhold på øen var overdådige.

Den store farveglæde finder vi ikke på Samsø: Hovedparten af bindingsværkshusene har sorttjæret tømmer og hvidtede tavler.

Der er bevaret dele af gamle samsiske gårde, men ingen står i dag fuldt ved magt, hvad man i høj grad må beklage, for det var statelige anlæg. Der kunne gerne præsteres et firefløjet, meget regulært anlæg, og fra det skød vinkelfløje sig ud, – måske et par stykker fra hovedhuset til aftægtsbolig og forråds-

Sorttjæret tømmer, hvidtede tavler og stokroser – lille hus i Nordby.

Præstegården i Tved på Djursland er et af vore store, velbevarede præstegårdsanlæg. Hovedparten af det skal være fra 1677.

hus, måske forlængedes avslængerne ud over deres indbyrdes skæringer, så der dannedes kors, og med de spidse, bræddeklædte, knægtbårne gavltrekanter, var indtrykket virkelig majestætisk. Stråtagene var med halmmønning og kragtræer, og i gavlspidserne kunne fløjstænger eller husbrande skabe nogen festivitet.

I Nordby er der endnu bevaret en del gamle bindingsværkshuse og gårde, og byens gadekær er omgivet af de vakreste bindingsværkshuse. – En sand perle af dansk ø-idyl.

Præstegården i Besser er også nok en messe værd. Det er ganske vist ikke hele anlægget, der er bevaret, men hovedhuset med dets vognporte er et virkelig dejligt 1700-talsanlæg.

Om den lille Tunø, der ligger lige over for Samsø, er der bindingsværksmæssigt ingen tvivl: Den har ikke det fjerneste med det nære Samsø at skaffe, men knytter sig til Østjylland, som kun anes dunkelt i horisonten. De høje gavltrekanter er ukendte. Her er tagene med halve valm. Dog har man ikke

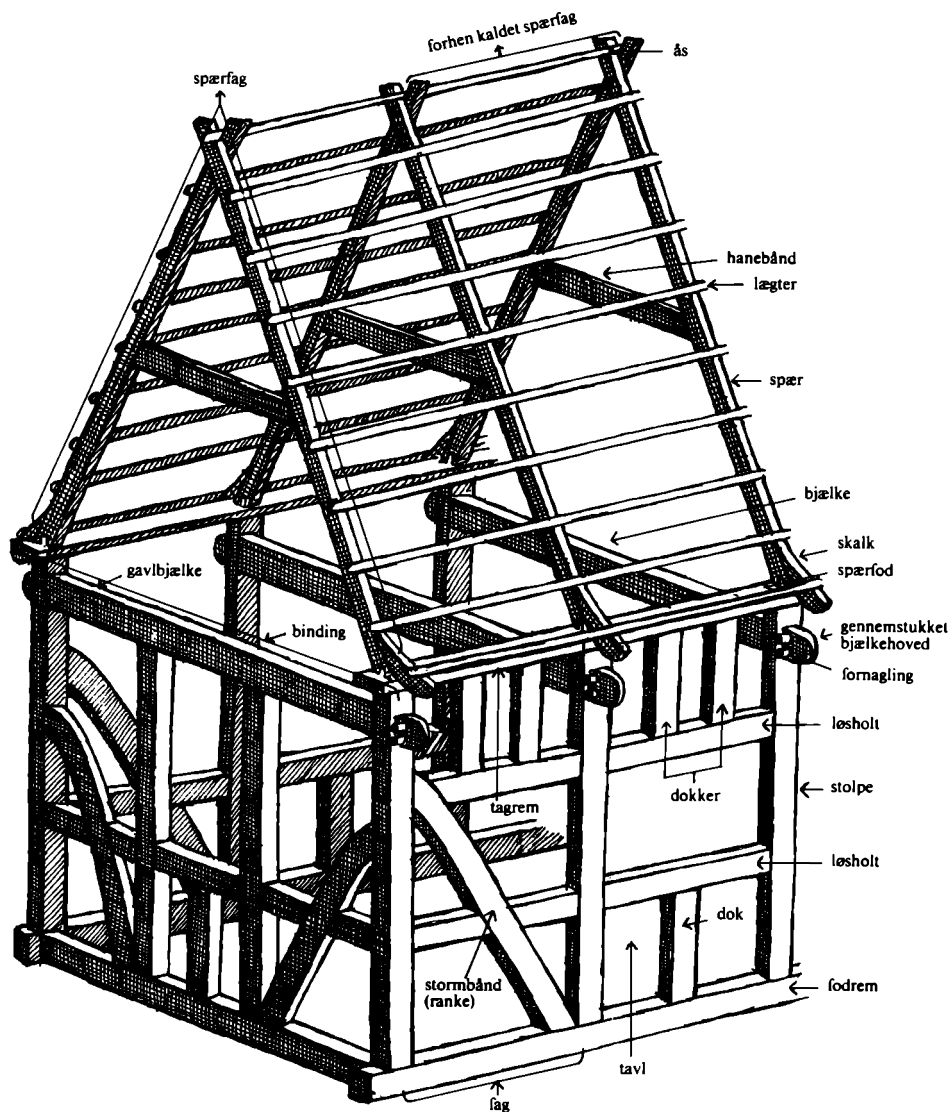
vovet sig ud i østjydernes farveudfoldelser. Bindingsværk bør holdes hvidt og sort: På det område er man enige med samsingerne.

I gammel tid var Tunø dækket af en egeskov med træer, hvis mage næppe var set. – De er borte nu. Måske sidder nogle af dem i øens gamle bindingsværkshuse.

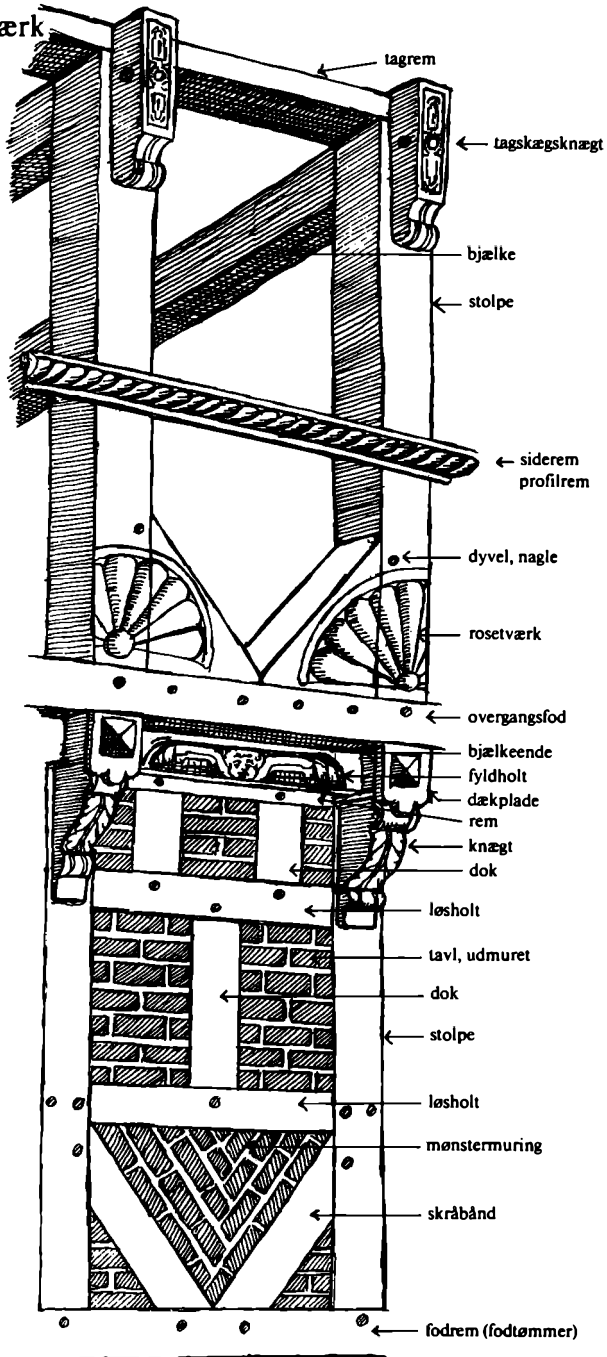
På Endelave er bindingsværket snarest af den østjydske type, og der er endnu bevaret nogle gamle huse og gårde. Det var ikke ualmindeligt, at avlgården stod med overhvidtet bindingsværk, medens stuehuset havde afstolpet tømmer – her sorttjæret. De fleste stråtagene havde halvvalm, men der kunne dog også træffes brædegavle hist og her. Tangtage havde man forhen som på Læsø, men de er desværre nu en saga blot. Derimod kan der endnu findes højsuler. På udhusenes yderside var der aldrig vinduer, hvilket gav gårdene et tillukket præg for udefra kommende. – Men sådan er det nu engang på mange øer: Herligheden oplever man først, når man lades inden for.

Oversigtsbillede

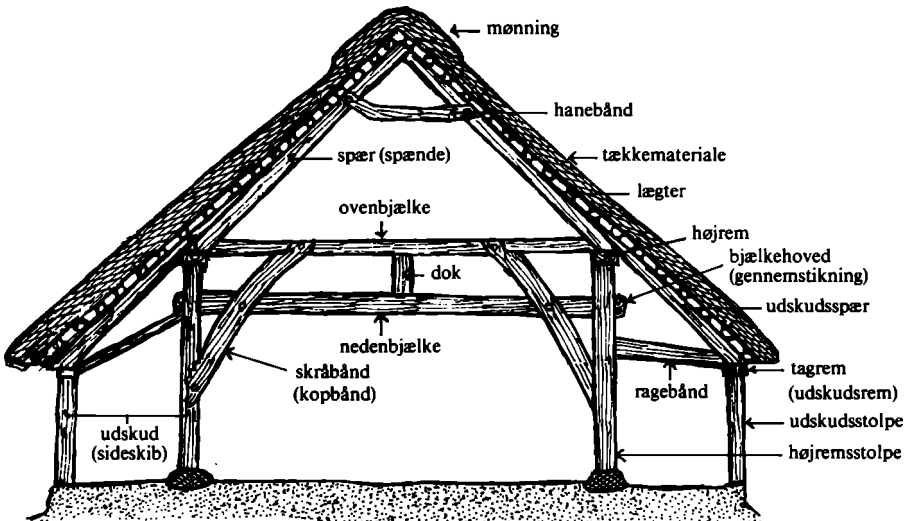
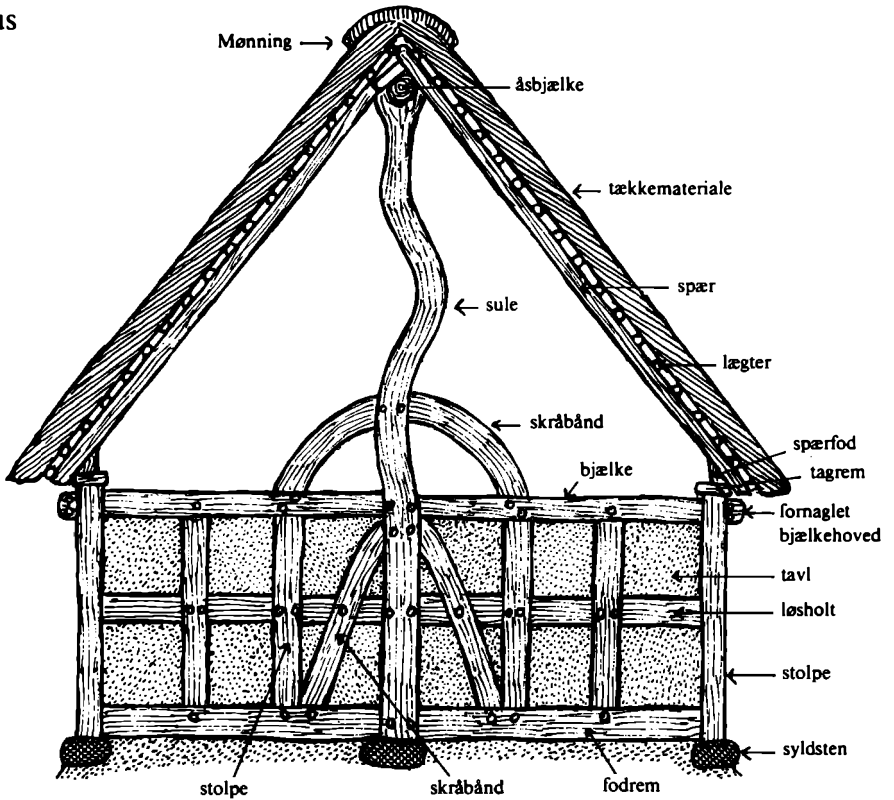
Bindingsværkshus med spærtag

Bybindingsværk

Sulehus

Højremshus. – Gården fra Vinkel på Hjerl Hede.

Tømmerteknik

Fældning af træerne fandt sted med økser. Stammerne kløvedes indtil 1700-årene op ved hjælp af kiler. Først senere begyndte man at save planker ect. ud af stammerne. Det skete over en savgrav, hvor en mand stod nede i graven og en anden oven på stammen, og de trak så en bred sav gennem træet.

Tømmeret tildannedes med økse: Det renhuggedes og afligedes med en bredbil, der har et meget bredt blad og et lidt skråtstillet skaft. Ved hjælp af denne økse af-

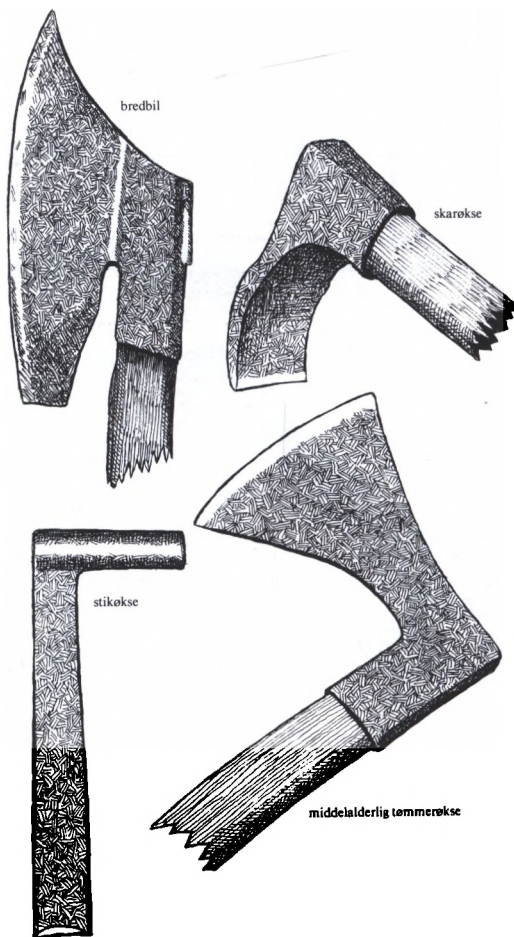
barkedes og afspånedes stammen, til den f. eks. fik den firkantede form, som skulle bruges til en stolpe.

Til planering af flader og udhugning af større partier betjente man sig af en økse med tværstillet blad, også kaldet en tvær- eller skarøkse, og finere tilretning af tap- huller etc. fandt sted med en stikøkse, der mest af alt minder om et stemmejern med et vinkelstillet kort skaft.

I middelalderen havde man ofte kombinationsøkser, der brugtes til både træfældning og afretning af tømmeret.

Huller til dyvler bores i træet.

Tømmerøkser

SlægtsBiblioteket

1 5

Danskernes Historie Online
Dansk Slægtsforskningens Bibliotek